
ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗ

Α'

Ὁ Ἀτταλειάτης ὅταν ἀρχίζει στὸ ἱστορικό του ἔργο νὰ μᾶς ἐξι-
στορή τὴν ἀποστασία τοῦ Βοτανειάτη¹ γράφει ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ὅτι
αὐτοὶ ποὺ παρυστάθησαν στὸν ἐπίδοξο αὐτοκράτορα τοῦ εἶπαν νὰ μὴ
θεωρήσῃ τὸν ἑαυτὸ του ἐξασφαλισμένον παρὰ ἀφοῦ ντυθῆ τὰ παράσημα
τῆς βασιλείας. Ὁ Βοτανειάτης τότε, σύμφωνα πάντα μετὰ τὴν ἐγκωμια-
στικὴ διήγησιν τοῦ Ἀτταλειάτη, ἔδειξε μεγαλοφροσύνη καὶ ὑπακοή γιὰ
τὸ γενικὸ καλὸ καί: περιβάλλεται μὲν χλαμύδα καὶ βύσσον καὶ ἀλοου-
ρίδα, τὴν δ' ἐσθμημίαν τοῦ κράτους παρὰ πάντων εἰσδέχεται, δευτέρω
ἄγοντος τοῦ Ἰουλίου μηνὸς τῆς α' Ἰνδικτιῶνος ὁπόταν ὁ ἑωσφόρος ἥλιος
τὸν ἰσημερινὸν κύκλον ἐλαίνων καθαρώτερον ἅμα καὶ λαμπρότερον τὸν
περίγειον κόσμον ἐργάζεται, καὶ τοῖς ἀνθρώποις τὴν ἡμέραν μεγίστην
καὶ χαρίεσσαν καὶ υπερβλύζουσαν τοῖς ἀγαθοῖς ἀποδείκνυσι, καὶ κόσμον
ὅλον χαρίτων ἀρρήτων ἐμπύλησιν². Ἔτσι, σύμφωνα μετὰ τὰ ὅσα διαβά-
ζομε στὸ χωρίο αὐτό, ὁ Βοτανειάτης φόρεσε τὰ παράσημα τῆς βασιλείας,
πράξιν ποὺ ἀπέσπασε τὴ γενικὴ ἐπιδοκιμασία, στίς 2 Ἰουλίου 1078
ἐπειδὴ ἡ α' Ἰνδικτιῶνα συμπίπτει μετὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ 1 Σεπτεμ-
βρίου 1077–31 Αὐγούστου 1078. Παρατηροῦμε ὅμως ἀμέσως ὅτι μιὰ
παρόμοια χρονικὴ τοποθέτησιν εἴτε τῆς στέψης τοῦ Βοτανειάτη, ὕστερα
ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἀποστασίας του καὶ τὴν εἴσοδόν του εἰς τὴν Κωνσταν-
τινούπολιν, ἢ τὸ χωρίο ποὺ παρέθεσα ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπίσημην στέψιν
του εἰς τὴν πρωτεύουσαν, εἴτε τῆς ἑναρξῆς τῆς ἀποστασίας, ἢ τὸ χωρίο
ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνακήρυξίν του ἀπὸ τοὺς συναποστάτας του ὡς αὐτο-
κράτορα, ἀντιτίθεται μετὰ ἄλλας εἰδήσεις ποὺ ἔχομε ἀπὸ τὴν «Συνέχεια»
τοῦ χρονολογικοῦ ἔργου τοῦ Σκυλίτση, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν
Ἀτταλειάτη. Σύμφωνα μετὰ τὶς πληροφορίες αὐτὲς ἡ στέψιν τοῦ Βοτανειά-
τη ἀπὸ τὸν πατριάρχη Κοσμά, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπικράτησιν τῆς συνω-

1. Ἐκδ. Βόν., σ. 212, 12 κέ.

2. Ἐ.ἀ., σ. 215, 6-13.

μοσίας, έγινε τῆ Μεγάλῃ Τρίτῃ, δηλ. στίς 3 Ἀπριλίου, τοῦ 1078¹. Ἐὰς σημειώσω πάντως ὅτι ὁ Ἀτταλειάτης δὲ μνημονεύει ρητὰ ὅτι ἡ στέψη τοῦ Βοτανειάτῃ ἐγένε τῆ Μεγάλῃ Τρίτῃ. Ἀπὸ τίς ἐπὶ μέρους ὁμοῦ χρονολογικῆς πληροφορίας πού μᾶς δίνει, τίς σχετικῆς μὲ τὴν τελευταία φάση τῆς ἀποστασίας τοῦ Βοτανειάτῃ², συμπεραίνομε ὅτι ἡ θριαμβευτικὴ εἴσοδος τοῦ Βοτανειάτῃ στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἡ στέψη του ἐγέναν τίς πρῶτες ἡμέρες τοῦ Ἀπριλίου 1078. Τέλος σύμφωνα μὲ τὴν πληροφορία τῆς «Συνέχειας» τοῦ χρονογραφικοῦ ἔργου τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτῃς ὁ Βοτανειάτῃ παρακινημένος ἀπὸ τοὺς «προέχοντας τῆς Ἀνατολῆς» ἀποστατεῖ ἐναντίον τοῦ Μιχαὴλ Ζ' καὶ ἀναγορεύεται ἀπὸ τοὺς ἴδιους αὐτοκράτορας μιὰ ἀπὸ τίς πρῶτες ἡμέρες τοῦ Ὀκτωβρίου 1077³.

Μὲ τὴν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος πού δημιουργοῦν οἱ ἀντιφατικῆς αὐτῆς πληροφορίας ἀσχολήθηκε πολὺ πρόσφατα ὁ Δ. Ι. Πολέμης καὶ κατέληξε στὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα⁴: «Ὅτι ἡ χρονολογία πού μᾶς δίνει ὁ Ἀτταλειάτης, δευτέραν ἄγοντος τοῦ Ἰουλίου μηνός τῆς ἀ' Ἰνδικτιῶνος⁵, δὲν ἀναφέρεται στὸ χρόνο τῆς ἐναρξῆς τῆς ἀποστασίας τοῦ Βοτανειάτῃ⁶, ἀλλὰ στὸ χρόνο τῆς στέψης του στὴν Κωνσταντινούπολη.

1. Κεδρηγὸς - Σκυλίτῃς (Βόνν.), τ. Β', σ. 734, 24-735, 2. Γιὰ τὴν ἡμερομηνία τῆς Μεγάλῃς Τρίτῃς 1078 βλ. V. Grumel, *La Chronologie*, Παρίσι 1958, σ. 310 καὶ 316.

2. Π.χ. σ. 269, 16-270, 9, ὅπου ἐξιστορεῖται ἡ ἀναγόρευση τοῦ Βοτανειάτῃ ὡς αὐτοκράτορα ἀπὸ τοὺς κατοίκους, τὴ σύγκλητο καὶ τὸν κλῆρο στὴν Κωνσταντινούπολη στίς 25 Μαρτίου 1078. Πρβ. καὶ τὰ ὅσα ἀκολουθοῦν γιὰ τὴν καθάρωση τοῦ Μιχαὴλ Ζ' (σ. 270, 13-24)· γιὰ τὴν πόλη πού ἔμεινε ἀβασίλευτη τρεῖς ἡμέρες (σ. 272, 7-8). γιὰ τὴν εἴσοδο τοῦ Βοτανειάτῃ στὰ ἀνάκτορα ὁπότε καὶ τὸ ἄκρατον κράτος τῆς βασιλείας ἐν ἐξόχοις τερατοουργήμασιν ἐπενδύεται (σ. 273, 17-18).

3. Κεδρηγὸς - Σκυλίτῃς (Βόνν.), τ. Β', σ. 726, 6-12: *Οἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ προέχοντες... ἦν ἐκ πολλοῦ ἀποστασίαν ὠδίνησαν εἰς ἔργον ἐξάγουσι νῦν, καὶ τὸν κουροπαλάτην Νικηφόρον τὸν Βοτανειάτην συνελθόντες βασιλεῖα ἀναγορεύουσιν, Ὀκτωβρίου μηνός ἱσταμένου τῆς πρώτης ἐπισημοσύνης.*

4. D. I. Polemis, *Notes on eleventh-century chronology (1059-1081)*, B.Z. 58 (1965) 60-76. Ἡ συζήτηση γιὰ τὸ πρόβλημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει στὴ σ. 71.

5. 215, 8-9.

6. Ὅπως δεχόταν παλαιότερα ὁ Ed. de Muralt (*Essai de chronographie byzantine 1057-1453*, Πετρούπολη 1871, τ. Α'. σ. 31). Ἐὰς σημειώσω ἀκόμη ὅτι ὁ De Muralt τοποθετοῦσε χρονικὰ τὴν ἐναρξῆ τῆς ἀποστασίας στίς 2 Ἰουλίου 1077 καὶ ὄχι 1078, παρόλο πού ἡ ἀ' Ἰνδικτιῶν ἀρχίζει, ὅπως εἶδαμε, τὴν 1η Σεπτεμβρίου 1077. Ἡ αἰτιολογία μιᾶς παρόμοιας τοποθέτησης τῆς ἀποστασίας ἀπὸ μέρους τοῦ De Muralt δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ, ἐπειδὴ δὲν στηρίζεται σὲ συγκεκριμένα ἐπιχειρήματα.

Ὑποστηρίζει ἀκόμη ὁ ἴδιος ἐρευνητὴς ὅτι θὰ πρέπη νὰ διακρίνωμε δυὸ τελετὲς γιὰ τὴ στέψη τοῦ Βοτανειάτη ὕστερα ἀπὸ τὴν εἴσοδό του στὴν Κωνσταντινούπολη. Τὴν τελετὴ τῆς 3ης Ἀπριλίου κατὰ τὴν ὁποία, σύμφωνα μὲ τὴν πληροφορία τῆς «Συνέχειας» τοῦ χρονογραφικοῦ ἔργου τοῦ Σκυλίτση, ὁ Βοτανειάτης: *ταῖς τοῦ πατριάρχου χερσὶ τῷ βασιλικῷ ταινιοῦται διαδήματι*¹, ἀπὸ τὴν τελετὴ πού φαίνεται ὅτι ὑπονοεῖ, κατὰ τὴν ἀποψη τοῦ Πολέμη, τὸ ἀκόλουθο χωρίο τοῦ Ἀτταλειάτη: *καὶ περιβάλλεται μὲν [ὁ Βοτανειάτης] χλαμύδα καὶ βύσσον καὶ ἀλουργίδα, τὴν δ'εὐφημίαν τοῦ κράτους παρὰ πάντων εἰσδέχεται δευτέραν ἄγοντος τοῦ Ἰουλίου μηνὸς τῆς α' ἰνδικτιῶνος*². Ἐς σημειώσω ὅτι ὁ ἴδιος ἐρευνητὴς δέχεται ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δευτέρας αὐτῆς τελετῆς ὁ Βοτανειάτης στέφεται ἐπίσημα αὐτοκράτορας. Προσπαθεῖ ἀκόμη ὁ Πολέμης νὰ αἰτιολογήσῃ τὴν καθυστέρηση πού σημειώθηκε γιὰ τὴν ἐπίσημη στέψη τοῦ Βοτανειάτη παρὰ τὴν ἐπικίνδυνη πολιτικὴ κατάσταση (ἀποστασία Νικηφόρου Βρυεννίου) καὶ θεωρεῖ ὅτι ἡ 2α Ἰουλίου δὲν φαίνεται νὰ προσαρμόζεται μὲ κάποια εἰδικὴ περίπτωση ἔτσι πού νὰ προτιμηθῇ ἀπὸ τὸν Βοτανειάτη γιὰ τὴν ἐπίσημη στέψη του. Στὶς 2 ὅμως Ἰουνίου ἔχομε τὴ γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Νικηφόρου καὶ ὁ Βοτανειάτης θέλησε, σύμφωνα μὲ τὴν ἀποψη τοῦ Πολέμη, νὰ στεφθῇ τὴν ἡμέρα αὐτὴ πού γιόρταζε ὁ προστάτης ἅγιός του. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸν προτείνει νὰ διορθώσωμε στὸ κείμενο τοῦ Ἀτταλειάτη πού παρέθεσα τὸ Ἰουλίου σὲ Ἰουνίου.

Στὶς ὑποθέσεις αὐτὲς μποροῦμε, ἔχω τὴ γνώμη, νὰ παρατηρήσωμε τὰ ἀκόλουθα: Θὰ πρέπη κατ' ἀρχὴν νὰ δεχθοῦμε, ὅπως καὶ ὁ Πολέμης, ὅτι τὸ χωρίο τοῦ Ἀτταλειάτη δὲν ἀναφέρεται στὸ χρόνο τῆς ἐναρξῆς τῆς ἀποστασίας τοῦ Βοτανειάτη, ἀλλὰ στὸ χρόνο τῆς στέψης του στὴν Κωνσταντινούπολη. Γιὰ τὴν ἀποψη αὐτὴ συνηγορεῖ ἐκτός ἀπὸ τὸν ἰδιαιτέρο τόνο τῆς περιγραφῆς καὶ τὸ γεγονός, πού δὲν τὸ συζητᾷ ὁ Πολέμης, ὅτι ὁ Ἀτταλειάτης δὲν κάνει σὲ κανένα ἄλλο σημεῖο τοῦ ἱστορικοῦ του ἔργου λόγο γιὰ τὸ χρόνο τῆς στέψης τοῦ Βοτανειάτη. Στὴ σ. 273, 14-18 (Βόνν.), ὅπου ἐξιστορεῖται ἡ θριαμβευτικὴ εἴσοδος τοῦ Βοτανειάτη στὴν Κωνσταντινούπολη, δὲ γίνεται καμιὰ ἀπολύτως μνεῖα γιὰ τὴν τελετὴ τῆς στέψης του οὔτε καὶ μνημονεύεται εἰδικὰ ἡ χρονολογία τῆς εἴσοδου. Μιὰ παρόμοια παράλειψη θὰ ἦταν ἴσως ἀδικαιολόγητη γιὰ τὸν Ἀτταλειάτη, καὶ μάλιστα στὸ σημεῖο τοῦ ἱστορικοῦ του ἔργου ὅπου ἐξιστορεῖ τὴν πλήρη ἐπιτυχία τῆς ἀποστασίας καὶ τὴν ἐνθρόνιση

1. Κεδρηγός - Σκυλίτσης (Βόνν.) τ. Β', σ. 735, 1-2.

2. Ἐ.ἀ., σ. 215, 6-9.

τοῦ εὐνοουμένου του αὐτοκράτορα, τοῦ Βοτανειάτη, ἃν δὲν εἶχε κάμει ἤδη προληπτικὰ σχετικῶς λόγῳ γιὰ τὴ στέψη, ὅταν ἄρχισε τὴν ἐξιστόρηση γιὰ τὴν ἀποστασία.

Δὲ μᾶς βρίσκει ὁμοίως σύμφωνους ἡ ἀποψη ὅτι ὁ Βοτανειάτης στέφεται ἐπίσημα αὐτοκράτορας στὶς 2 Ἰουλίου ἢ Ἰουνίου, ὅπως θέλει ὁ Πολέμης. Ἀντιτίθεται σὲ μιὰ παρόμοια ἀποψη, ὅτι δηλ. ὁ Βοτανειάτης ἐνῶ στέφεται ἀπὸ τὸν πατριάρχη Κοσμᾶ αὐτοκράτορας στὶς 3 Ἀπριλίου, στέφεται πάλι στὶς 2 Ἰουλίου ἢ Ἰουνίου, τὸ γεγονός ὅτι ἡ στέψη ἀπὸ τὸν πατριάρχη, καθὼς εἶναι γνωστό¹, νομιμοποιῶσε τὴν ἀποστασία καὶ ἀποτελοῦσε καὶ τὴν τελευταία φάση τῆς ἀναγόρευσης στὴν ἐποχὴ πού μᾶς ἐνδιαφέρει. Θὰ μπορούσαμε ἴσως στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ μνημονεύσωμε καὶ τὴν παρόμοια μὲ τοῦ Βοτανειάτη περίπτωση τοῦ Ἰσακίου Κομνηνοῦ πού ἡ ἐξιστόρησή της περιλαμβάνεται στὸ ἔργο τοῦ Ἀτταλειάτη. Ἔτσι στὴ σ. 54, 11-14 (Βόνν.) διαβάζομε: *καὶ καθημερινὴν λαμβανούσης τῆς ἀποστασίας ἐπαύξησιν εἰς μέγα πλῆθος ἡ συνάθροισις γέγονε. Καὶ ἀναγορεύουσι στρατηγὸν αὐτοκράτορα τὸν ἀρχισύμβουλον Ἰσαάκιον τὸν Κομνηνόν*, καὶ στὴ σ. 59, 19-22: *τῇ δ' ἐπαύριον προόδῳ λαμπρᾷ τῇ τοῦ θεοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ μετὰ πολλῆς προσελθόν τῆς δορυφορίας, τὸ στέφος ἐπ' ὀκρίβαντος διὰ χειρὸς τοῦ πατριάρχου κομίζεται. Δὲ γίνεται ὁμοίως λόγος στὸ ἔργο τοῦ Ἀτταλειάτη οὔτε καὶ σὲ ἔργο ἄλλου Βυζαντινοῦ ἱστορικοῦ ἢ χρονογράφου γιὰ μεταγενέστερη τελετὴ καὶ ἐπισημότερη στέψη τοῦ Ἰσακίου Κομνηνοῦ².*

Ἡ λύση τοῦ προβλήματος βρίσκειται, νομίζω, στὰ ὅσα ἀκολουθοῦν στὸ γνωστὸ μας χωρίο τοῦ Ἀτταλειάτη ὕστερα ἀπὸ τὴ λ. *ἰνδικτιῶνος*. Στὸ σημεῖο αὐτὸ (σ. 215, 8-13), πού πέρασε ἀπαρατήρητο, διαβάζομε τὰ ἀκόλουθα: *δευτέραν ἄγοντος τοῦ Ἰουλίου μηνὸς τῆς α' ἰνδικτιῶνος ὁπότεν ὁ ἑωσφόρος ἥλιος τὸν ἰσημερινὸν κύκλον ἐλαύνων καθαρώτερον ἅμα καὶ λαμπρότερον τὸν περιγείων κόσμον ἐργάζεται, καὶ τοῖς ἀνθρώποις τὴν ἡμέραν μεγίστην καὶ χαρίεσσαν καὶ υπερβλύζουσαν τοῖς ἀγαθοῖς ἀποδείκνυσι, καὶ κόσμον ὅλον χαρίτων ἀρορήτων ἐμπίπλησιν. Ὁ ἥλιος ὁμοίως, ὅπως ξέρομε καὶ ὅπως ἤξεραν ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἀκόμη, διέρχεται δυὸ φορὲς τὸ χρόνο ἀπὸ τὸν νοητὸ κύκλον τοῦ ἰσημερινοῦ τὴν ἀνοιξὴ καὶ τὸ φθινόπωρο, ὅταν δηλ. ἔχωμε τὴν ἑαρινὴν καὶ τὴ φθινοπωρινὴ ἰσημερία. Ἐπειδὴ στὸ χωρίο πού παρέθεσα ὁ Ἀτταλειάτης γράφει γιὰ*

1. Βλ. L. Bréhier, *Le monde byzantin*, τ. Β', *Les institutions de l'empire byzantine*, Παρίσι 1949, σ. 10. Βλ. ἀκόμη καὶ τὴ μελέτη τῆς Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, *Πραγματεῖαι Ἀκαδ. Ἀθηνῶν* 22, 2 (1956) 123 κέ.

2. Βλ. ἀκόμη καὶ Ἀτταλ. σ. 23, 3-9 καὶ σ. 246, 23-247, 11.

τὴν ἐποχὴ πού ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἥλιος καθαρότερον ἄμα καὶ λαμπρότερον τὸν περιγίειον κόσμον ἐργάζεται καὶ τὴν ἡμέραν μεγίστην καὶ χαριέσσαν καὶ ὑπερβλύζουσαν τοῖς ἀγαθοῖς ἀποδείκνυσι . . . εἶναι βέβαιο ὅτι ἀναφέρεται στὴν ἐαρινὴ ἰσημερία ἢ σὲ χρόνον πού βρίσκεται πάρα πολὺ κοντὰ τῆς, δηλ. στὴς ἀρχὲς Ἀπριλίου¹. Μποροῦμε λοιπόν, σύμφωνα μὲ τὰ προηγούμενα, νὰ διορθώσωμε τὴ λ. Ἰουλίου στὸ χωρίο τοῦ Ἀτταλειάτη μὲ τὴ λ. Ἀπριλίου, ὁπότε πάυει νὰ ὑφίσταται καὶ ἡ ἀντίθεση τοῦ κειμένου τῆς «Συνέχειας» καὶ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Ἀτταλειάτη, ἢ σχετικὴ μὲ τὸ χρόνο τῆς στέψης τοῦ Βοτανειάτη². Ἡ διόρθωση ἐξάλλου τῆς λ. Ἰουλίου σὲ Ἀπριλίου δὲ δημιουργεῖ ἀνυπέβλητες παλαιογραφικὰς δυσκολίας. Εἶναι ἀκόμη πολὺ πιθανὸ ὅτι κάποιος ἀντιγραφὴς διόρθωσε τὸ Ἀπριλίου σὲ Ἰουλίου, καθὼς διάβασε ὅσα ἀκλουθοῦν ὕστερα ἀπὸ τὴ λ. Ἰνδικτιῶνος καὶ μάλιστα τὴ φράση: τὴν ἡμέραν μεγίστην . . . ἀποδείκνυσι χωρὶς νὰ καταλάβῃ ὅτι τὸ μεγίστην στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι προληπτικὸ κατηγορούμενο. Ἡ διαφορὰ τέλος στὴν ἡμερομηνία (2 Ἀπριλίου, Ἀτταλ. καὶ Μεγάλῃ Τρίτῃ=3 Ἀπριλίου, «Συνέχεια») εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ὑφίεται καὶ σὲ σφάλμα τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀτταλειάτη³.

1. Πρβ. καὶ τὸ «Ποίημα τοῦ μακαριωτάτου Ψελλοῦ περὶ τῆς κινήσεως τοῦ χρόνου, τῶν κύκλων τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, τῆς ἐκλείψεως αὐτῶν καὶ τῆς τοῦ πάσχα εὐρέσεως» (ἐκδ. G. Redl, Byzantion 4, 1927, 197-236) στὴ σ. 213, 2 ὅπου διαβάσῃμε: Ἐντὸς τῆς ἐαρινῆς ἰσημερίας, ἦτοι ἐντὸς τῶν ἀπὸ τῆς κα' τοῦ μαρτίου μηνὸς καὶ μέχρι τῆς ιγ' τοῦ ἀπριλλίου μηνὸς τὸ νομικὸν πάσχα κατ' ἑκαστον χρόνον ψηφίζοντες εὐρίσκομεν. Βλ. ἀκόμη καὶ σ. 218, VI: ἐν γούν τῇ ἐαρινῇ τροπῇ (= τοῦ ἡλίου) ὑπάρχει καὶ ἡ πρώτη ἰσημερία ἀπὸ τῆς κα' διήκουσα τοῦ μαρτίου καὶ ἄχρι τῆς ιγ' τοῦ ἀπριλλίου μηνός. Ἄς προσθέσω ὅτι καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἔργου τοῦ ὁ Ἀτταλειάτης δὲν ἀρκεῖται ν' ἀναφέρῃ μόνο τὸ μῆνα γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ χρόνου κάποιου γεγονότος, ἀλλὰ ἀναφέρεται γενικότερα καὶ στὴς διαδοχικὰς θέσεις τοῦ ἡλίου στὴν οὐράνια σφαῖρα οἱ ὁποῖες καθορίζουν τὴν ἐποχὴ τοῦ ἔτους. Π.χ. σ. 22, 19-23· 54, 10· 101, 9 κέ., 247, 9-11. Δυὸ φορές στὸ ἱστορικὸν τοῦ ἔργου ὁ τρόπος πού ὁ Ἀτταλειάτης ἀναφέρεται στὴν κινήσει τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τους ἐπάνω στὴ γῆ γιὰ τὴ χρονολόγησιν γεγονότων εἶναι χαρακτηριστικὸς γιὰ τὴν προσωπικὴν του στάση ἀπέναντι στὰ γεγονότα αὐτά. Βλ. σ. 215, 8-13 (στέψη Βοτανειάτη) καὶ σ. 247, 9-11 (ἀποστασίαι Βρυενίου καὶ ἀνακλήρουξή του σὲ αὐτοκράτορα).

2. Τὸ ἱστορικὸν ἔργο τοῦ Ἀτταλειάτη μᾶς ἔχει διασωθῆ δὲ δυὸ χφφ (Paris. Coisl. 136 καὶ Scorial. T III 9). Τὸ κείμενον στὸ δεῦτερον ἀπὸ τὰ χφφ αὐτὰ τεματίζεται μὲ τὴ φφ. οὐδ' εἰς τοῦτο (σ. 209, 4 Βόνν.) ἐπειδὴ τὸ χφ εἶναι ἐλλιπὲς ἀπὸ τὴν ἀπώλεια τῶν τελευταίων φφ. (βλ. καὶ A. Pertusi, Per la critica del testo della «Storia» di Michele Attaliate, Jahrb. Österr. byz. Gesellschaft 7, 1958, 60). Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸν τὸ χφ Scorial. T III 9 δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς φανῆ χρήσιμον στὸ πρόβλημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ.

3. Ὁ Ἀτταλειάτης, ὅπως ἔχω ἤδη ἀναφέρει, δὲ μνημονεύει σὲ κανένα ἄλλο

B'

Ἄτταλειάτης ἐξιστορώντας τις δωρεές καὶ τις εὐεργεσίες τοῦ Βοτανειάτη, πού εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα, ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἴδιος, νὰ γίνονται καὶ οἱ φτωχοὶ πλούσιοι¹, γράφει ὅτι τὰ τιμητικὰ ἀξιώματα καὶ οἱ διακρίσεις πού δόθηκαν στοὺς συγκλητικούς τὴν Κυριακὴ τῶν Βαῶν ἦταν τόσο πολλὰ ὥστε νὰ καταπλήξουν πάντας ἀμωσγέπως². Ὁ Πολέμης ἔχοντας ὑπ' ὄψη του ὅτι ὁ Βοτανειάτης ἔρχεται στὴν Κωνσταντινούπολη τῆ Μεγάλῃ Τρίτῃ τοῦ 1078, δηλ. ὕστερα ἀπὸ τὴν Κυριακὴ τῶν Βαῶν, γιὰ νὰ ξεπεράσῃ τὴ χρονικὴ αὐτὴ ἀντίφαση δέχεται ὅτι ὁ Βοτανειάτης ἔκαμε τὴ διανομὴ τῶν τιμῶν καὶ τῶν ἀξιομάτων τὴν Κυριακὴ τῶν Βαῶν ὄχι στὴν Κωνσταντινούπολη ἀλλὰ πιθανῶς στὴν Νίκαια, πρὶν ἀπὸ τὴν ἀριξίη του στὴ Βυζαντινὴ πρωτεύουσα καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ στέψη του³. Ἀντιτίθενται ὅμως σὲ μιὰ παρόμοια ἄποψη τὰ ὅσα μᾶς λέει ὁ ἴδιος ὁ Ἄτταλειάτης ὅταν ἀρχίζει νὰ μᾶς ἐξιστορῇ τις εὐεργεσίες τοῦ Βοτανειάτη. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐξιστόρησή του τὰ γεγονότα αὐτὰ ἀκολουθοῦν τὴν εἴσοδο τοῦ Βοτανειάτη στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴ στέψη του⁴. Θὰ πρέπη λοιπὸν γιὰ τὸ λόγο αὐτὸν νὰ ἐρμηνεύσωμε τὴ χρονικὴ αὐτὴ ἀντίφαση, πού ἐπισημαίνει ὁ Πολέμης, κατὰ διαφορετικὸ τρόπο.

σημεῖο τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ ἔργου τὴν ἡμέρα τῆς εἰσόδου τοῦ Βοτανειάτη στὴν Κωνσταντινούπολη οὔτε καὶ κάνει ἰδιαίτερο λόγο γιὰ τὴ Μεγάλῃ Τρίτῃ.

1. 275, 22 - 276, 8.

2. 275, 11-12.

3. Πολέμης, ἔ.ἀ., σ. 71.

4. 273,3 - 274,1 : εἶτα προαιότερον τῆς βασιλικῆς νεῶς ἐπιβάς [ὁ Βοτανειάτης] . . . τοῦτον τὸν τρόπον μέχρι τῶν ἀνακτόρων πλεύσας . . . αὐτῶν ἐπιβαίνει τῶν ἀνακτόρων καὶ τὸ ἄκρατον κράτος τῆς βασιλείας ἐν ἐξόχοις τερατοουργήμασιν ἐπενδύεται. Τὸ δ' ἀπὸ τοῦδε τίς λόγος ἐκφράσει καὶ διηγῆσεται; τὸ ἐν ἀξιώμασι καὶ τιμαῖς περιβλέπτους καὶ μεγαλοπρεπέσι διηλεκῆς καὶ ἀνένδοτον . . . ὡς λῆρον εἶναι τὸν Πατωλὸν ἐκείνον καὶ Χρυσορρόαν, οἱ τὴν τῶν Ἀυδῶν . . . ἰστόρηται. Βλ. ἀκόμη 274, 3-5 : καὶ τὸ θαῦμα τοῖς ὄλοις ὑπερθαύμαστον ἦν, ὅθεν τὰ τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς ἀφθονίας ταύτης τοῖς ἀνακτόροις ἐπήντητο καὶ 275, 2-10 : ἐφ' οἷς καὶ ἀπορία πάντας κατεῖχε . . . πῶς τοῦ προβεβασιλευκότος Μιχαὴλ πενίαν θρηνοῦντος αἰεὶ καὶ ἀπορίαν δεινὴν . . . ἐκ ποίων πηγῶν οὗτος ὁ μετ' ἐκείνον τὰ Ρωμαίων σκῆπτρα ἐγχειρισθεὶς τοσαύτας ἀνεκδιηγῆτους εὐεργεσίας καὶ δόσεις καὶ πλουτοποιὰ χρισίματα ἐνεδείξατο καὶ τιμὰς ὑπὲρ ψάμμιον καὶ χορὸν οὐρανίων φωστήρων.

Στὴ διανομὴ αὐτῆ τῶν ἀξιομάτων τῆς Κυριακῆς τῶν Βαῶν ἦταν παρούσα, σύμφωνα μὲ τὴ διήγησιν τοῦ Ἄτταλειάτη, πᾶσα ἢ σύγκλητος (275, 12), γεγονός πού δὲ συμβιβάζεται μὲ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ Βοτανειάτης βρισκόταν τότε στὴ Νίκαια. Πρβ. ἀκόμη καὶ 276, 16-18 : Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τῶν πολιτῶν καὶ τῶν σὺν αὐτῷ κἀν τῇ βασιλευούσῃ προῦπόντων στρατιωτῶν τὰ τοιαῦτα ἑτεροαυροῦντο καὶ ξεινοτρόπως ἐπράττοντο.

Ὁ Ἀτταλειάτης ἐξιστορώντας κατὰ τρόπο γενικό, χωρίς δηλ. νὰ ἀναφέρεται κάθε φορά σέ συγκεκριμένες περιπτώσεις καί χωρίς, μποροῦμε νὰ ποῦμε, αὐστηρή χρονολογική κατάταξη, τίς ποικίλες δωρεές τοῦ Βοτανειάτη ὕστερα ἀπό τήν ἐνθρόνισή του, γράφει ὅτι ὅλες αὐτές τίς διανομές χρημάτων καί ἀξιομάτων πού ἔγιναν ἀπό τόν αὐτοκράτορα τή μιᾶ ἢ τήν ἄλλη ἡμέρα τίς ἀποσιωπᾶ καί γιά τὸ πλῆθος τους καί γιά τόν ὑπερβολικό τους ἀριθμό¹. Θά ἀναφέρῃ ὅμως ὅσα ἔγιναν τήν Κυριακή τῶν Βαίων ἐπειδὴ εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ καταπλήξουν ὅλον τόν κόσμο². Ἐπειδὴ πῶ πάνω διαπιστώσαμε ὅτι τὰ γεγονότα αὐτὰ ἀκολουθοῦν τήν ἐνθρόνιση τοῦ Βοτανειάτη καί ἐπειδὴ ἡ ἴδια ἡ ἐξιστόρηση στό τμήμα αὐτὸ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀτταλειάτη μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμε ὅτι ὁ Βοτανειάτης συνέχιζε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας του τὴ χωρίς καμιὰ φειδῶ διανομὴ χρημάτων καί ἀξιομάτων, θά πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Ἀτταλειάτης ἀναφέρεται στό χωρίο πού μᾶς ἀπασχολεῖ στὴν Κυριακή τῶν Βαίων τοῦ 1079 καί ὄχι τοῦ 1078.

ΕΥΔ. Θ. ΤΣΟΛΑΚΗΣ

DIE INSCRIFT AM APSISBOGEN DER ΠΑΝΑΓΙΑ ΧΑΛΚΕΩΝ

Die schon seit längerem bekannte, verstümmelte Inschrift am Apsisbogen der Παναγία Χαλκέων in Thessalonike³ wurde kürzlich in der Monographie von Karoline Papadopoulou über die Wandmalereien dieser Kirche erneut transskribiert und als liturgisch gedeutet⁴. Bei näherem Zusehen erweist sich die Inschrift als fünf-

1. 275, 10-11 : καὶ τῶν μὲν ἄλλων ἡμερῶν τὰς τιμὰς διὰ τὸ πλῆθος καὶ τὸ ἀόριστον σιγῇ παραδέδοται.

2. 275, 11-12 : τὰ δ' ἐπὶ τῇ τῶν βαίων κυριακῇ πάντας ἀμωσγέπως ἐξέπληξαν.

3. Die erste, sehr unvollständige Transskription gibt D. Evangelides, 'Η Παναγία τῶν Χαλκέων, Thessalonike 1954, S. 51, in folgender Form : Ὁρῶν τὸ βῆμα τῆς Τραπεζῆς Κ(υρίου) : στήθι τρέμων ἄνθ[ρωπε]. ἐνδυθ...ιν αὐτὸ ἐν φόβῳ. Die Buchstabengruppe ἐνδυθ scheint ἐνδον θέται von Vers 3 zu meinen und nicht zur Ergänzung von Vers 2 zu benutzen zu sein (denkbar etwa ἐνδυθεὶς λόγον oder ἐκδυθεὶς πλάνην). N. b. Evangelides las die Inschrift vor der letzten Reinigung der Malereien.

4. Karoline Papadopoulou, Die Wandmalereien des XI. Jahrhunderts in der Kirche Παναγία τῶν Χαλκέων in Thessaloniki, Byzantina Vindobonensia II, Graz 1966, S. 15, Anm. 1, folgende Transskription: ΟΡΩΝ ΤΟ ΒΗΜΑ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ Κ(ΥΡΙΟΥ)Υ ΣΤΗΘΗ ΤΡΕΜΩΝ ΑΝΕ...ΚΤΟΣ

zeitiges Epigramm in byzantinischen Zwölfsilbern, wodurch eine Rekonstruktion des Textes erleichtert wird:

*‘Ορῶν τὸ βῆμα τῆς τραπέζης Κ(υρίο)υ
 στῆθι τρέμων, ἄν(θρωπ)ε, [ἔξωθεν πλάνη]ς·
 Χ(ριστὸ)ς γὰρ ἔνδον θέεται καθ’ ἡμέραν
 καὶ [αἰ δυνάμει]ς ἀσωμάτων ἀγγέλων
 λειτουργικῶς κυκλοῦσιν αὐτὸ ἐν φόβῳ.*

2 στῆθι τρεμων Inschrift 3 θεετε Inschrift 5 λειτουργικως Inschrift

Während die Ergänzung von Vers 4 ziemlich nahe liegt, ist die von Vers 2 eher willkürlich, weil noch manche anderen, aber auch nicht ganz befriedigenden Möglichkeiten denkbar sind, wie z. B. [πρόσσχες ἀξίω]ς, [καὶ δέχων χάο]ς oder [καὶ πόθου γέμων] oder schließlich unter Berücksichtigung der Lesung *πτος* auch noch [πταισμάτων ἐ]πτός. Aber diese letzte enthält zwei Verstöße gegen die Metrik (betonte Ultima und positionslange Paenultima), so daß auch von hier die Lesung unwahrscheinlich wird. Von den beiden anderen metrischen Unebenheiten (Vers 4 *ἀσωμάτων*—*ω* in der zweiten Senkung des Metrums; Vers 5 *αὐτὸ ἐν*—Hiat) ließe sich die zweite durch Änderung in *αὐτὸς* (dann auf Christus, nicht das βῆμα bezogen) leicht beseitigen, mag also auch ein Schreibfehler sein; die erste aber wird dem Verfasser gehören.

X(ΡΙΣΤΟ)Σ ΓΑΡ ΕΝΔΟΝ ΘΥΕΤΕ ΚΑΘΗΜΕΡΑΝ Κ . . . ΣΩΜΑΤΩΝ ΑΙΤΕΛΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΣ ΚΥΚΛΟΥΣΙΝ ΑΥΤΩ ΕΝ ΦΟΒΩ. Eine erneute Kontrolle am Ort und nach Photographie ergab folgende Abweichungen: ΤΡΕΜΟΝ, ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΣ, ΑΥΤΟ. Am Ende der ersten Lücke ist von ΚΤΟΣ höchstens das Σ auszumachen. Allerdings sind noch Buchstabenspuren vorhanden, so dass eine Inspizierung vom Gerüst vielleicht doch etwas aufdecken kann. Vor der zweiten Lücke (die völlig zerstört ist; vgl. P a p a d o p o u l o s, S. 11 und die Teilabb. 5) sind noch teilweise ΑΙ und nach ihr vielleicht Σ und sicher Α zu erkennen. Dazu hat der Maler einmal interpunktiert (mit ; nach Κυρίου) und gelegentlich Akzente geschrieben: στῆθι, ἔνδον, αὐτὸ, φόβῳ. Beachtenswert ist, dass der Maler — abgesehen von den orthographischen Fehlern — auch den Platz nicht gut abgeschätzt hat. In der linken Hälfte bringt er noch vor dem Scheitel der Apsis drei Verse unter; in der rechten kann er dann sehr weit schreiben und es bleibt ihm noch Platz übrig, den er mit Ornament ausfüllt (vgl. die Teilabb. 5 bei Papadopoulos). Das ist wichtig für die Ergänzung von Vers 2, weil da fünf Silben auf sehr engem Raum gestanden haben müssen, also vielleicht ein oder zwei Wörter, die sich abgekürzt schreiben liessen.

Inhaltlich zeigt das Epigramm den Gemeinplatz der Entsprechung vom βῆμα der Kirche und dem Richterstuhl des Jüngsten Gerichts (τρέμων) und auch die Gleichsetzung von irdischer und himmlischer Liturgie ist durch den Gedanken der Engel als συλλειτουργοῦντες angedeutet. Diese Gedanken sind üblich gerade in Epigrammen, die in Kirchen inschriftlich angebracht waren, vgl. z. B. die Jamben Nr. 42-46 des Theodoros Studites, die in der Johannes-Kirche in Studiu zu lesen waren und zu denen sich auch stilistische Entsprechungen finden¹.

Ob das Epigramm ad hoc verfaßt ist oder von einem bekannteren Verfasser herrührend hier übernommen wurde, konnte nicht festgestellt werden. Das Incipitarium der byzantinischen Dichtung in Zwölfsilbern, das von A. Komines vorbereitet wird², kann einmal helfen, auch diese Frage zu beantworten.

PAUL SPECK

Η ΚΤΗΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ
ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΒΙΤΣΑΣ
ΚΑΙ Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ

(ΠΙΝ. 17)

Λίγο πιά έξω από τό χωριό Βίτσα τοῦ Ζαγοριοῦ καί πάνω ἀπό τή δαθιά καί ἐπιβλητική χαράδρα του Βίκου εἶναι χτισμένο τό μοναστήρι τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, σήμερα ἔρημο ἀπό μοναχούς. Ἡ ταπεινή του ἐκκλησία εἶναι κατάγραφη ἀπό τοιχογραφίες, καί πάνω ἀπό τήν πόρτα τῆς εἰσόδου ὑπάρχει ἡ κτητορική ἐπιγραφή. Εἶναι ζωγραφισμένη μέ μαῦρο χρώμα πάνω στό ἄσπρο κονίαμα, σέ τέσσερεις στίχους, μέ γραφή περίπλοκη κεφαλαιογράμματη, πού συμπλέκει ὅμως καί πολλά μικρογράμματα, καθώς καί μέ πολλές ἐπιτιμήσεις, ὅπως πολλές ὑστεροβυζαντινές ἐπιγραφές. Διατηρεῖται ἀρκετά καλά, ἐκτός ἀπό τόν τελευταῖο στίχο πού εἶναι κατεστραμμένος (ιδίως στό ἀριστερό ἄκρο, ὅπου ἡ

1. Vgl. z. B. mit Vers 3 Theod. Stud. iamb. 42, 3: Χριστόν γάρ ἔνδον μυσταγωγείσθαι νόει. Zu den genannten Topoi s. den Kommentar in meiner demnächst erscheinenden Ausgabe der Epigramme des Theodoros Studites zu den angegebenen Epigrammen.

2. Vgl. A. Komines, L'epigramma sacro ed i problemi dell'arte epigrammatica, Actes du XIe Congr. Int. des Étud. Byz. II, Beograd 1964, S. 365-371, hier 367 f.

χρονολογία), καθώς και τὸ δεξιὸ ἄκρο τοῦ τρίτου καὶ τοῦ τέταρτου στίχου, ποὺ ἦταν ὁμως καθὼς φαίνεται ἄγραφα (βλ. πίν. 17, εἰκ. 1.)

Πρῶτος, ὅσο ξέρω, ἔκαμε λόγο γιὰ τὸ μοναστήρι καὶ γιὰ τὴν ἐπιγραφή ὁ Ἰωάννης Λαμπρίδης στὰ Ζαγοριακά του (ἸΑΘ. 1870, σελ. 36): «ἐν τῷ ναῷ τῆς ἀγίας Παρασκευῆς εὑρηται ἐπιγραφή, ἐν ἣ ρητῶς τὸ ὄνομα τῆς Βεζίτζης¹ φαίνεται, “ἀνηγέρθη καὶ ἀνιστορήθη δι’ ἐξόδων τοῦ Μιχαὴλ Βοεβόδα τοῦ Θερειανοῦ καὶ πάντων τῶν Βεζιτισινῶν ἐπὶ τῆς βασιλείας Δεσπότης Καρόλου τοῦ Δουκὸς ἐν ἔτει 6.920 ἀπὸ κτίσεως κόσμου”». “Ὅσο καὶ ἂν βαλμένη σὲ εἰσαγωγικά, ἡ ἐπιγραφή δὲν ἀποδίδεται ὀλόκληρη, παρὰ μόνο τὰ κυριότερα στοιχεῖα τῆς· καὶ τὸ «6.920 ἀπὸ κτίσεως κόσμου» (μὲ ἀραβικοὺς μάλιστα ἀριθμοὺς) δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελῆ πιστὴ ἀπόδοση.

Στὰ μεταγενέστερα δημοσιεύματά του ὁ Λαμπρίδης μόνο παρεμπιπτόντως ἀναφέρει τὸ μοναστήρι². Δεύτερος ποὺ ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἐπιγραφή εἶναι ὁ καταγόμενος ἀπὸ τὴ Βίτσα γνωστὸς λόγιος καὶ ἐκπαιδευτικὸς Δ. Μ. Σάρρος. Στὸν Παλαιογραφικὸ Ἔρανο (1914—βλ. ἐδῶ ὑποσ. 1) δημοσιεύει, γιὰ πρώτη φορά, ὀλόκληρη τὴν ἐπιγραφή, μὲ ἀρκετὴ ἀκρίβεια, ὅχι ὁμως καὶ χωρὶς μερικὲς παραλείψεις καὶ παραναγνώσεις³, ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ σημαντικότερες εἶναι στὰ κύρια ὀνόματα: Καρόλου τοῦ Δουκὸς καὶ ἱερέως τοῦ Φεηγόρου. “Ὅσο γιὰ τὴ χρονολογία, τὴν ἀποδίδει ὡς ἐξῆς: «ἐν ἔτει [ς>λκ’ (1412) ἀπὸ κτίσεως κόσμου]» καὶ σημειώνει: «Τὸ ἔτος τῆς ἐπιγραφῆς, ἧς μέρος κεκάλυπται ἀπειροκάλως ὑστέρῳ κονιάματι, οὐ διακρινόμενον νῦν, παρελάβομεν ἐκ τῶν τοῦ Ι. Λαμπρίδου Ζαγοριακῶν, Ἀθήνησι 1870 σ. 36, ἀγνοοῦντες εἰ αὕτη ἐδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ ἄλλων». Τὴν ἐπιγραφή τὴν ξαναδημοσίευσαν ὁ μητροπολίτης Ἀθηναγόρας, Νέος Κουβαρᾶς, Ἡπειρ. Χρον. 4 (1929) 4

1. Βεζίτσα (Βεζίτζα) εἶναι τὸ παλαιότερο ὄνομα τοῦ χωριοῦ· ἀπὸ τὸν 18ο ὡς τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα τ’ ὄνομα γίνεται Βεῖτσα, καὶ ἀπὸ τότε Βίτσα (ἢ ἐπά- συνοικία, χωρισμένη ἀπὸ τίς ἄλλες δύο: Μονοθέντρι), βλ. καὶ Δ. Μ. Σάρρος, Παλαιογρ. Ἔρανος, Κπολη 1914, σελ. 53 (ΕΦΣΚ 33 [1914] 101), ὁ ὁποῖος τὴ γράφει Βῆσσα πιστεύοντας «ὅτι ἡ γραφή καὶ ὀνομασία αὕτη κρατήσῃ τούνηθεν καὶ ἐπι- σήμως, ἄτε συμβιβασμένη καὶ πρὸς τὴν βησσησσαν θέσιν αὐτῆς . . . ». Φυσικά, ἡ Βῆσσα τοῦ Σάρρου δὲν ἐπικράτησε, μόνο δημιούργησε ἀρκετὲς συγχύσεις (στὸ Répertoire τοῦ Richard κυμαίνεται ἀνάμεσα στὸ Bessa καὶ στὸ Vitsa). Στὴ Βίτσα, στὴν κάτω συνοικία, στὴν ἐκκλησία τῆς Κοιμήσεως ὑπάρχει καὶ ἓνα ὠραῖο περγαμηνὸ εὐαγγέλιο (Σάρρος, ἔ.ἀ.), γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ κάμω ἰδιαίτερο λόγο ἄλλοτε.

2. Βλ. κυρίως Ἡπειρωτικὰ Μελετήματα, τεῦχ. Θ’, Ζαγοριακά, ἸΑΘ. 1889, σ. 22.

3. Τὶς σημειῶνω παρακάτω, στὴ δημοσίευσή τῆς ἐπιγραφῆς: ὀρισμένες λέξεις τῆς ἐπιγραφῆς ὁ Σάρρος τίς τυπώνει μὲ στοιχεῖα ἡμίμαυρα, δὲν ξέρω γιὰτί.

καὶ ὁ δημοδιδάσκαλος Ἰωάννης Ν. Νικολαΐδης (Οἰκονόμος)¹. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις δὲν πρόκειται γιὰ νέα ἀνάγνωση, παρὰ γιὰ ἀναδημοσίευση ἀπὸ τὸν Σάρρο, ὅπου μοιραῖα προστέθηκαν καὶ μερικὲς ἄλλες παραναγνώσεις, ἰδίως στὴ χρονολογία («ἐν ἔτει ζξπκ (1412)» Ἀθηναγόρας, «ἐν ἔτει (Γζκ) 1412» Νικολαΐδης)².

Τὴν ἐπιγραφή εἶδα καὶ μελέτησα ἐπὶ τόπου τὸν Μάρτιο τοῦ 1967, σὲ μιὰ ἐπίσκεψή μου στὴ Βίτσα μὲ τὴ συντροφιά τοῦ συναδέλφου κ. Χρήστου Φράγκου. Ἀργότερα πληροφορήθηκα ὅτι τὴν εἶχε μελετήσει καὶ ἀντιγράψει καὶ ὁ Ἐπιμελητὴς τῶν βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων κ. Π. Α. Βοκοτόπουλος καὶ ὅτι θὰ δημοσιεύσει μεταγραφή της (χωρὶς ἄλλο σχόλιο) στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου τοῦ 1965 (ποῦ δὲν κυκλοφόρησαν ἀκόμη)· στὸν ἴδιον ὀφείλεται καὶ ἡ θαυμάσια φωτογραφία (πίν. 17, εἰκ. 1), ποῦ πρόθυμα ἔθεσε στὴ διάθεσή μου. Ὁ κ. Βοκοτόπουλος εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ ἀνακοινώσῃ τὴ δική του ἀνάγνωση, ἡ ὁποία συμφωνεῖ ἀπόλυτα μὲ τὴ δική μου· ὡστόσο δὲν κρίνω ἄσκοπο νὰ δημοσιευτῇ ἡ ἐπιγραφή καὶ ἐδῶ· νομίζω ἄλλωστε ὅτι μπορεῖ μὲ κάποια προσπάθεια νὰ συμπληρωθῇ ἡ φθαρμένη χρονολογία³.

Ἀνηγέρθ(η) κ(αὶ) ἀνηστορήθ(η) ὁ θεῖος ναὸς οὗτος τ(ῆς) ἀγί(ας) μεγ(α)λ(ο)μάρτυρ(ος) τοῦ Χ(ριστο)ῦ Παρασκευῆς δι' ἐξόδου κ(αὶ) πληρόσεως τοῦ εὐγ(ε)νήστ(α)του κυρ(οῦ) Μηχαῆλ βοηθῶνθα τοῦ Θεοριανοῦ. |² ἦν δέδωκεν ἐν τῷ ναῶ [.] κ(αὶ) τῆς γενεᾶς κ(αὶ) ἀδέλφ(η)τ(ος) αὐτοῦ. καὶ πάντων ὄλων τῶν Βεζητζηνῶν, κληρονόμων |³ κτητόρων μηκρῶν τ(ε) κ(αὶ) μηζῶνων. ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ πανυφιλοτ(α)τ(ον) δεσπότην ἡμ(ῶν) Κάρουλα τοῦ Δουκός. |⁴ Ἐν ἔτ[ει] παρεδρέβωντος ἐν τῇ μον(ῇ) ΜΜανουῆλ ἱερέ(ως) τοῦ Φεγγαροῦδ(η).

Σ ἄ ρ ρ ο ς. 1 θεῖος παραλ. || ναὸς [;] || τοῦ Χ(ριστο)ῦ : τροπαιούχου || ἐξό-

1. Στὸ χρήσιμο καὶ κατατοπιστικὸ βιβλίον τοῦ Ἱστορικῆς μονογραφία περὶ τῆς ἐν Ἠπείρῳ χώρας Βεζήτζης (Βίτσης - Μονοδενδρίου - Ζαγορίου), Ἰωάννινα 1939, σελ. 7.

2. Δὲν μπόρεσα νὰ ἰδῶ τὰ βιβλία: Ἠπειρος, λεύκωμα Ἐλπινίκης Μαυρογορδάτου, Κπολις Α' 1910, Β' 1911, καὶ Marcu Beza, Românești in Rasăitul Ortodox, Βουκουρέστι 1939, ὅπου ἀναφέρεται τὸ μοναστήρι (ἴσως καὶ ἡ ἐπιγραφή).

3. Δίνω ἀμέσως τὴ μεταγραφή μὲ κανονικὰ (πεζὰ) στοιχεῖα, ἀφοῦ ἄλλωστε ἡ φωτογραφία εἶναι τόσο εὐδιάκριτη. Μὲ [] ἐδήλωσα τὰ φθαρμένα τμήματα, μὲ () εἶτε ἀνάγνωση τῶν ἐπιτιμήσεων εἶτε συμπληρώσεις βραχυγραφῶν. Τόνοι, πνεύματα καὶ ἡ στίξη εἶναι τῆς ἐπιγραφῆς. Στὸ ὑπόμνημα οἱ διαφορετικὲς ἀναγνώσεις τοῦ Σάρρου.

δων || κυρίου || Βοηβώντα 2 ἦν — ναῶ παραλ. καὶ θέτει **** || γενναίας 3 Καρόλου 4 ἐντίμου Ἡμκουήλ || Φεηγόρου. (Γιὰ τὴν ἀνάγνωση Λαμπρίδη βλ. παραπάνω σελ. 422).

1 Θεριανοῦ χαρκτηριστικὸ τὸ ὑφὲν καὶ καθαρότατο στὴν ἐπιγραφή 2 μετὰ τὸ ἐν τῷ ναῶ κενὸ 10-12 γραμμάτων δὲ φαίνεται τυχαία φθορά, ἀλλὰ ἐθελημένη ἀπάλειψη (μὲ χτύπημα πάνω στὸ κονίαμα). 3 Τὸ τέλος τοῦ 3ου καὶ τοῦ 4ου στίχου κατεστραμμένα (βλ. πίν. 17, εἰκ. 1), ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον πὸς ἦταν ἄγραφα. 4 Ὅλο τὸ ἀριστερὸ μέρος μὲ τὴ χρονολογία κατεστραμμένο (βλ. παρακάτω) || ΜΜανουήλ Ἀχθὸς τοῦ γραφέα; Ἄν καὶ δὲν γράφονται μὲ τὸν ἴδιον τρόπο, τὰ δύο Μ εἶναι σίγουρα.

Ὁ κτήτωρ Μιχαήλ Θερειανὸς ἀνῆκε, φαίνεται, σὲ ἐπιφανῆ ἡπειρωτικὴ οἰκογένεια. Ὁ Ἴω. Λαμπρίδης¹ μᾶς πληροφορεῖ πὸς ἡ οἰκογένεια σὴν σὴν ἀκόμα στὰ Γιάννινα καὶ πὸς οἱ ἀπόγονοι μετέτρεψαν τὸ ἐπώνυμο σὲ Μίσιος. Οἱ γινώστες τῆς τοπικῆς ἱστορίας θὰ ξέρουν καὶ ἄλλες λεπτομέρειες, καθὼς καὶ ἂν ὑπάρχει σχέση τῆς γιαννιώτικης αὐτῆς οἰκογένειας μὲ τὴν ἐπτανησιακὴ, στὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ ὁ Διονύσιος Θερειανός, ὁ μελετητὴς τοῦ Κοραΐ. Ὑπάρχουν στὴν ἐπιγραφή ὀρισμένες γλωσσικὲς ἀσάφειες: ἡ πλήρωσις τοῦ στ. 1 θὰ ἔχη ἀσφαλῶς τὴ σημασία τῆς «πληρωμῆς»: τί σημαίνει ὅμως ἡ φράση ἦν [= ἦν, δηλ. τὴν ἔξοδον καὶ πλήρωσιν;] δέδωκεν ἐν τῷ ναῶ, καὶ ποιὸς ὁ λόγος ν' ἀπαλειφθῆ ἡ συνέχεια; Ἰνεὰ καὶ ἀδελφότης θὰ εἶναι τὰ παιδιὰ καὶ τ' ἀδέρφια τοῦ (μῆπως στὸ τμήμα ποῦ ἀπαλείφθηκε ἀναφερόταν ἡ γυναίκα του;). Μοῦ διαφεύγει ἐπίσης ἡ ἀκριβὴς ἔννοια τῆς φράσης καὶ πάντων — μειζόνων. Βεζιτζηνοί, οἱ κάτοικοι τῆς Βεζιτζας, δηλ. τῆς σημερινῆς Βίτσας: γιὰ τὸν τύπο τοῦ τοπωνυμίου ἔγινε λόγος παραπάνω. Ὁ Μανουήλ ἱερεὺς Φεγγαροῦδης ποῦ «παρεδρεύει» εἶναι βέβαια ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς.

Σημαντικὴ εἶναι ἡ χρονολογικὴ ἔνδειξη «ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ πανυψηλοτάτου δεσπότη ἡμῶν Κάρολου [Καρόλου οἱ προγενέστερες ἀναγνώσεις] τοῦ Δουκός». Κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἐκδότες ἢ ἀπ' ὄσους ἀσχολήθησαν μὲ τὴν ἐπιγραφή δὲν ἐταύτισε τὸν δούκα αὐτὸν Κάρολο, ἴσως γιὰ τὸ θεώρησαν αὐτονόητο. Πραγματικά, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὸς πρόκειται γιὰ τὸν Κάρολο Α' Τόκκο, τὸν δούκα τῆς Κεφαλληνίας καὶ δεσπότη Ἰωαννίνων ἀπὸ τὸ 1412 ἕως τὸ 1429, ἔτος τοῦ θανάτου του. Ὁ πιστοποιημένος τώρα στὴν ἐπιγραφή τύπος Κάρολας ἐνισχύει ἀκόμα περισσότερο τὴν ταύτιση. Μὲ τὸν τύπο αὐτὸν μνημονεύεται συχνὰ ὁ Κάρολας, π.χ. στὸ ἔμμετρο «Χρονικὸ τῶν Τόκκων», τοῦ ὁποίου ἔκδοσις ἐτοιμάζει ὁ Giuseppe Schirò².

1. Ἡπειρωτ. Μελετήματα, ἔ.ἀ. σελ. 22.

2. Μερικὰ ἀποσπάσματα δημοσιευμένα: G. Schirò, Τὸ Χρονικὸν τῶν Τόκκων, Ἰωάννινα 1965 (βλ. π.χ. στ. 1161 κ.ἀ.).

Ἡ μνεία τοῦ «Καρόουλα τοῦ δουκὸς» χρονολογεῖ με ἀκριβεία τὴν ἐπιγραφή μέσα στὰ δεκαοχτὼ χρόνια τῆς δεσποτείας του. Ἐξετάζοντας ὅμως με προσοχή ὅ,τι σώζεται ἀπὸ τὴ χρονολογία στὴν ἐπιγραφή, μποροῦμε, νομίζω, νὰ φτάσουμε σὲ ἀκριβέστερο προσδιορισμὸ τοῦ ἔτους (βλ. πίν. 17, εἰκ. 2) ¹. Στὴν ἄκρη ἀριστερὰ διακρίνονται εὐκρινέστατα τὰ λείψανα τῶν γραμμῶν ΕΝΕΤ (ἐν ἔτει)· ἀκολουθεῖ, καθαρότατα γραμμένη, ἡ ὀριζόντια κεραία ποὺ μπαίνει συνήθως πάνω ἀπὸ τὴ δήλωση τῶν ἀριθμῶν, καμπύλη ἐδῶ (ὅπως καὶ ἡ ἀντίστοιχη πάνω ἀπὸ τὴ βραχυγραφία ΧΥ στὸν στ. 1 καὶ στ' ὄνομα Μανουήλ στὸν στ. 4), ἡ ὁποία καὶ καταλήγει σ' ἓνα καθαρότατο ω συνδυασμένο με περισπωμένη (ῶ): συμπληρώνω ς^ῶ. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀκολουθεῖ μιὰ δεύτερη κεραία, βέβαια πάνω ἀπὸ τὸ δεύτερο ψηφίο τῆς χρονολογίας, ποὺ θὰ ἦταν φυσικὰ λ· ἄλλο κενὸ ἑνὸς ἢ δύο ψηφίων, χωρὶς ἔχνη κεραίας (ἡ φθορὰ ἔχει ἐπεκταθῆ ἐδῶ πρὸς τὰ ἐπάνω), καὶ ὕστερα πάλι μιὰ καμπύλη κεραία, ποὺ καταλήγει σὲ κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ διαβαστῆ ος (ἡ ἀπλῶς ς). Καὶ στὸ τέλος, νομίζω ἀπόλυτα καθαρὰ, τὸ ἐπάνω μέρος ἑνὸς μικρογράμματος ζ, με πάλι ἀπὸ πάνω τὴν καμπύλη κεραία, με σαφέστατη ἐδῶ τὴν κατάληξη ης. Δὲν νομίζω πὼς ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία: Ν^{ος} ζ^{ης} = ἰνδικτιῶνος ζ^{ης}.

Ἡ ἀσφαλὴς ἐνδειξη τῆς ἰνδικτιῶνας μᾶς βοηθᾷ καὶ γιὰ τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸ τοῦ ἔτους. Μέσα στὰ χρόνια τῆς δεσποτείας τοῦ Καρόλου δύο μόνο ἔτη συμπίπτουν με ζ' ἰνδικτιῶνα, τὸ ς λκβ' [1414] καὶ τὸ ς λλζ' [1429]· νὰ πρόκειται γιὰ τὸ δεύτερο (ποὺ εἶναι καὶ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του) δὲν ἀποκλείεται βέβαια, φαίνεται ὅμως λιγότερο πιθανό. Ὑπάρχει ἄλλωστε καὶ μιὰ ἄλλη ἐνδειξη ποὺ μᾶς ὀδηγεῖ πρὸς τὴν πρώτη χρονολόγηση, ἡ ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὸν Λαμπρίδη. Ὁ Λαμπρίδης, καθὼς εἶδαμε, διάβασε «6.920 ἀπὸ κτίσεως κόσμου», δηλ. ς λκ'. Στὸν καιρὸ του (πρὶν ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια) εἶναι πολὺ πιθανὸν τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς ἐπιγραφῆς νὰ σωζόταν καλύτερα, καὶ τὸ κ νὰ διακρινόταν ἀκόμα καθαρὰ². Ἔτσι μπορεῖ νὰ εἴμαστε σχεδὸν βέβαιοι πὼς ἡ ἐπιγραφή στὸ φθαρμένο αὐτὸ σημεῖο πρέπει νὰ συμπληρωθῆ: Ἐν ἔτει

1. Τὸ σχέδιο τῆς εἰκ. 2, σὲ κλίμακα 1 : 2, ἔγινε με τὴν χρησιμοποίησιν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τῆς φωτογραφίας καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μιὰς ἀποτύπωσης σὲ διαφανὲς χαρτί ποὺ ἐπῆρα ἐπὶ τόπου. Βύχριστῶ τὸν κ. Στέφανο Παπαδόπουλο ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ τὸ σχεδιάσῃ.

2. Θὰ μπορούσε βέβαια νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς πὼς τὸ ἔτος ἦταν πραγματικὰ: ς λκ', ὅπως τὸ διάβασε ὁ Λαμπρίδης, καὶ ὅχι ς λκβ'. τότε ὅμως τὸ ἔτος τῆς ἰνδικτιῶνας ἔπρεπε νὰ ἦταν ε'. Στὴ φωτογραφία τὸ λείψανο τοῦ γράμματος μπορεῖ ἴσως νὰ τὸ πάρη κανεὶς καὶ γιὰ τὸ ἐπάνω μέρος ἑνὸς Ε, στὴν αὐτοψία ὅμως (καὶ στὸ ἀποτύπωμα) φαινόταν καθαρὰ πὼς τὸ ἀριστερὸ σκέλος τοῦ λειψάνου σταματᾷ κάπως

Ϛ λκβ', *ινδ.* ζ'. Τὸ ἔτος Ϛ λκβ' (6922) ἀντιστοιχεῖ στὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ 1 Σεπτεμβρίου 1413 ἕως 31 Αὐγούστου 1414.

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

ΑΝΥΠΑΡΚΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

Εἶναι γνωστὸ τὸ πάθημα τοῦ παλιοῦ συντάκτη τοῦ καταλόγου τῶν χειρογράφων τῆς Βιέννης, τοῦ Lambecius, ποῦ πέρασε τὸ «Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδάρου» γιὰ θρησκευτικὴ διήγηση ἀνώνυμου συγγραφέα «de quodam Gadaro sanctitatis vitae claro». Ἡ ἄλλων, ποῦ ἀπὸ τὶς συνταγές γιὰ τὴν κατασκευὴ «μελανίου μαύρου» ἢ «κοκκίνου» ἔπλασαν ὀνόματα συγγραφέων Μελάνιος Μαῦρος καὶ Μελάνιος Κόκκινος, ἢ ἀπὸ τὴ συνηθισμένη διατύπωση τῶν βιβλιογράφων *τάχα καὶ ἱερομονάχου, ρακενδύτου* κτλ. τοὺς ἔδωσαν τὰ ὀνόματα *Τάχας, Ρακενδύτης, ἀκόμα καὶ Πιναρᾶς* (ἀπὸ τὴν ἔκφραση *ἐγράφη χειρὶ πιναρᾶ* τοῦ τάδε)¹. Στὰ πολλὰ παλιὰ καὶ νεώτερα παραδείγματα ἄς προστεθοῦν καὶ τ' ἀκόλουθα:

Ἔς γραφέα τοῦ κώδ. ἀρ. 83 τῆς μονῆς Ἁγίας τῆς Ἀνδρου παρουσιάζει ὁ Δ. Π. Πασγάλης² τὸν Ἀρσένιο Χαλά: *Ἐτελειώθη ἡ παροῦσα ἱερὰ λειτουργία διὰ χειρὸς κάμου Ἀρσενίου Χαλᾶ καὶ ἱερομονάχου ἐν ἔτει ,αχμα'* κτλ. Τὸ ἐπώνυμο *Χαλᾶς* εἶναι ἀνύπαρκτο· τὸ σημεῖωμα τὸ ἔχει διαβάσει σωστὰ ὁ Σπ. Π. Λάμπρος: *διὰ χειρὸς κάμου Ἀρσενίου τ ἄ χ α καὶ ἱερομονάχου*.

Στὰ χειρόγραφα τῆς Τουρκοκρατίας πολὺ συχνὰ συναντοῦμε τὰ Ρητορικὰ προγυμνάσματα τοῦ Ἀφθονίου, σοφιστῆ καὶ ρήτορα τοῦ 3ου

ψηλότερα ἀπὸ τὸ ἄκρο τοῦ κονιάματος, ἐνῶ τὸ δεξιὸ φτάνει ἕως κάτω· τὸ ἀριστερὸ σκέλος σχηματίζει ἐπίσης μιὰ καμπή, ποῦ δὲν τὴν ἔχουν τὰ Ε τῆς ἐπιγραφῆς· ἀλλὰ καὶ τὸ ε δὲ θά ἦταν μεγαλογράμματο, ἀλλὰ μικρογράμματο ὅπως ὅλα τ' ἄλλα ψηφία τῆς χρονολογίας (καὶ τὸ ζ), καὶ ἓνα μικρογράμματο ε δὲ θά ἔφτανε τόσο ψηλά.

1. Βλ. Σπ. Π. Λάμπρος, Ἀνύπαρκτα ὀνόματα, Πarnaσσός 1 (1877) 499-505, καθὼς καὶ διάφορα ἄρθρα τοῦ Ἰδίου στὸν Ν. Ἑλληνομνήμονα, βλ. λῆμμα Ὀνόματα ἀνύπαρκτα, στὸ Εὐρετήριο, Ἀθ. 1930.

2. Ἀνδρῖοι βιβλιογράφοι καὶ κωδίκων κτήτορες, Ἀνδρικὸν Ἡμερολόγιον 1927 (Rich. Rep. 2120), σελ. 7-8. Ἡ ἀναγραφή ἀπὸ τὸν κατάλογο τοῦ Κ. Πληζιώτη (ἐπισκόπου Σαυρουπόλεως) στοῦ Α. Μηλιαράκη, Ὑπόμνημα περιγραφικῶν Κυκλάδων νήσων, Ἀθ. 1880 (RR 123), καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν νεώτερον τοῦ Σπ. Π. Λάμπρος, Ἑπετ. Παρν. 2, 1898 (RR 122).

μ.Χ. αἰώνα. Σὲ κατάλογο χειρογράφων βρίσκουμε τ' ὄνομά του παραγνωσμένο: «Ρητορικὴ εἴτ' οὖν ἀφθαίσιου προγυμνάσματα»¹.

Τὰ μοναχικὰ ὀνόματα εἶναι τὰ πιὸ πολλὰ γνωστά, χωρὶς ν' ἀποκλείεται βέβαια νὰ συναντοῦμε πότε πότε καὶ κανένα σπανιότερο. Ἄλλὰ ὄνομα Λάτσιος, ὅπως τὸ διαβάζουμε σὲ κατάλογο χειρογράφων πρόσφατα δημοσιευμένον², εἶναι ὀλότελα πρωτάκουστο: *Γέγραπται τὸ παρὸν παρὰ τοῦ ἐν Ἱερομ. Λατίσιου* . . . Πρόκειται γιὰ κωμικὴ παρανόηση (ὅπως εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαπιστώσω ἀπὸ αὐτοψία στὸ ἴδιο τὸ χειρόγραφο), ἀντὶ γιὰ τὸ σωστό: *Παῖσιον*³. Τὸ ὄνομα περνᾷ καὶ στὸν προσθεμένον ἀπὸ τοὺς νεώτερους ἐκδότες πίνακα (Γ') τῶν γραφῶν τῶν κωδίκων (ἐ.ἀ. σελ. 271): «Λάτσιος (ιερομ.) 756».

Ὁ πίνακας Α' (τῶν συγγραφέων) τοῦ ἴδιου καταλόγου⁴ μᾶς χαριρίζει καὶ ἄλλο ἀνύπαρκτο ὄνομα συγγραφέως: *Κῦρος Θεόδωρος*, μὲ παραπομπή στὸν ἀριθ. 594, ὅπου διαβάζουμε: «ΚΥΡΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ τοῦ Προδρόμου . . .». Συχνὸ πάθημα καὶ τῶν παλαιότερων, πού τὸν ὀνόμαζαν Θεόδωρο *Κυρό*⁵, τὰ κεφαλαῖα τῆς περιγραφῆς πρόσθεσαν τώρα καὶ τὸν *Κῦρο*.

Ἐνας ἄλλος κυρὸς κακοπαθαίνει κι αὐτὸς σ' ἓναν ἄλλο πρόσφατο κατάλογο χειρογράφων⁶: *Τοῦ μακαριωτάτου μητροπολίτου Ἡρακλείου κυροῦ νικήτα τοῦ σεροῦ*. Εἶναι φυσικὰ ὁ γνωστὸς βυζαντινὸς θεολόγος καὶ λόγιος τοῦ 11ου αἰώνα Νικήτας Σερρών, μητροπολίτης Ἡρακλείας (τῆς Θράκης). Στὸν ἴδιο κατάλογο συναντοῦμε κι ἓνα ἄλλο πρωτάκουστο μοναχικὸ ὄνομα (σελ. 41, ἀρ. 60): *Ἐτελειώθη τὸ παρὸν νόμιμον διὰ χειρὸς ἐμοῦ ἰωσφῆ ἱερομονάχου . . . ,αχξά' μηνὶ μαῖου ιε'*. Ἐδῶ ἴσως νὰ μὴν ἔχουμε νὰ κίμουμε μὲ παρανόηση, ἀλλὰ μὲ (δῆθεν) ἀκριβῆ παλαιογραφικὴ ἀπόδοση (τὰ δύο τελευταῖα γράμματα, συμπλεγμένα στὸ χειρόγραφο, ἴσως νὰ ἔδιναν τὴν ἐντύπωση πὼς τὸ φ προηγεῖται ἀπὸ τὸ η). Μιὰ τέτοια ὅμως «ἀνάγνωση» στὴν οὐσία

1. Π. Κιρμίτση, Β' κατάλογος χφφ βιβλιοθήκης Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου Κυπρ. Σπουδῶν 3(1939) 153 (ἀρ. 63).

2. Εὐθυμίου Διονυσιάτου μοναχοῦ, Συμπληρωματικὸς κατάλογος ἑλλήν. χειρογράφων Ἱ. Μονῆς Διονυσίου Ἀγ. Ὀρους, ΕΕΒΣ 27 (1957) 261, ἀρ. 756.

3. Ἄλλη παρανόηση στὴν ἴδια ἐγγραφή: ,αψξε' ἀντὶ ,αψξε' [1765].

4. Οἱ πίνακες, ὅπως εἶπαμε, ἔχουν προστεθῆ ἀπὸ τοὺς νεώτερους ἐκδότες τοῦ καταλόγου, βλ. σελ. 233: «Ὁ κ. [Κωνστ. Α.] Μανάφης τῆ ὁδηγίᾳ μου συνέταξε καὶ τοὺς ἐπιτασσομένους τρεῖς πίνακας» Ν. Β. Τ[ωμαδάκης].

5. Λάμπρος ἔ. ἀ.

6. Φ. Κ. Μπομπουλίδου, Κατάλογος ἑλλήν. χειρογράφων Βιβλιοθήκης Σπ. Λοβέρδου, Ἀθ. 1961, σελ. 18, ἀρ. 23.

λίγο διαφέρει από παρανόηση. (Και τὸ τελικὸ σύμπλεγμα ος κανονικά γράφεται στὰ χφφ Co· θὰ πρέπει νὰ διαβάζουμε σο;).

Ἐνας Ἀρσένιος ἱερομόναχος, πού ἀφιερώνει τὸ 1646 τὸ χειρόγραφο λειτουργιῶν ἀρ. 14 (σελ. 15 τοῦ ἴδιου καταλόγου) σ' ἕναν καὶ τοῦ ἁγ. Γεωργίου, σημειώνει καὶ τὸ ἐπώνυμό του : ἐξ ἐμοῦ ἀρσενίου ἱερομονάχου τοῦ κριτος ὄν— ὅπως τὸ παρέχει ὁ συντάκτης τοῦ καταλόγου¹, χωρὶς νὰ δίνει καὶ μεταγραφή (οὔτε καὶ ἀναφέρεται τὸ ὄνομα στοὺς πίνακες στὸ τέλος). Δὲν νομίζω πὼς μπορεῖ νὰ εἶναι Κριτόστουλος· θὰ εἶναι ἀσφαλῶς Κριτόπουλος. Ὅπως καὶ τὸ ὄνομα τοῦ κυρ (< >νατότου Χαλάτζογλη πολίτου (σελ. 31, ἀρ. 43) πρέπει ἀσφαλῶς νὰ διαβαστῆ Πα/ναγιότου (ἴσως καὶ Χαλάτζογλου).

Ὁ ἴδιος αὐτὸς κατάλογος μᾶς παρέχει καὶ μερικὰ ἄλλα παρανοήσιμα. Ὁ «τάλας Ἰεζεκιήλ ρακενδύτης» π.χ., πού τὸ 1573 ἔγραψε τὸν κώδικα λειτουργιῶν ἀρ. 11 (σελ. 12), ἀσφαλῶς δὲν ἐσημείωσε: Ἡ βίβλος ἔσχεν ἦδε σὺν θ(ε)ῶ π(ατ)ρ(ι) [τί ἔσχεν, ἀλήθεια, ἡ βίβλος;], ἀλλά, φυσικά, ὅπως οἱ ἑκατοντάδες τῶν συναδέλφων του: σὺν Θεῷ π έ ρ α ς !

Ἀδύνατο μοῦ εἶναι ἀκόμα νὰ ἀποκρυπτογραφήσω τὸ σημεῖωμα τοῦ ἀρ. 4 (σελ. 7), πού ὁ συντάκτης τὸ παραθέτει ἔτσι: ἐκμηθη ὁ δουλός τοῦ θεοῦ ὁ κως ατηνος | καβελαρης νος αλεξη μνηνον ΤΡΗΓΟ | μνηνον υ ρα κη υσ' παρασκεβῆ εσπερας² || κε ΤΑΦΗ υσ σαβα ὁ θεος | κατα το ετος ,ζμβ'. (Οὔτε καταλαβαίνω γιατί οἱ λέξεις (;;) ΤΡΗΓΟ καὶ ΤΑΦΗ παρατίθενται μέ κεφαλαῖα γράμματα. Νὰ εἶναι ἔτσι στὸ χφφ μοῦ φαίνεται ἀπίθανο). Πάντως, αὐτὸς ὁ εὐλογημένος Κωνσταντῖνος καβελάρης θὰ «ἐκοιμήθη» βέβαια κάποιο μῆνα εἰς τὰς κη' ἡμ(έρα)³ παρασκεβῆ ἐσπέρας καὶ θὰ ἐτάφη ἡμ(έρα) σάβατο (τὴν ἐπομένη δηλ.) κατὰ τὸ ἔτος ,ζμβ' [1534]. Τί γυρεύει ὅμως ὁ Θεὸς μετὰ τὸ σάβατο δὲν μπορῶ νὰ μαντεύσω. Στὰ 1534, σύμφωνα μὲ τὸ «calendrier perpétuel»⁴, ὁ μόνος μῆνας κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ 28ῃ εἶναι ἡμέρα παρασκευῆ εἶναι ὁ νοέμβριος. Νὰ κρύβεται ἄραγε κάτω ἀπὸ τὰ ἀκατανόητα μνηνον ΤΡΗΓΟ μνηνον : μνηνὶ νοεμβρίῳ;

1. Θὰ ἐπαναλάβω ἐδῶ ὅ,τι ἔγραψα καὶ παραπάνω γιὰ τὴν ἀστοχὴ αὐτὴ (δῆθεν) πιστὴ παλαιογραφικὴ μεταγραφή (πού δὲν μπορεῖ ἄλλωστε καὶ νὰ εἶναι πέρα ὡς πέρα συνεπής), κακὸν κατὰλοιπο μερικῶν παλαιότερων καταλόγων χειρογράφων.

2. Ὁ συντάκτης ἀποτυπώνει κι ἐδῶ μέ παλαιογραφικὴ ἀκρίβεια εCπεραC.

3. Τί ἄλλο μπορεῖ νὰ σημαίνει αὐτὸ τὸ αἰνιγματικὸ υσ ἐδῶ καὶ παρακάτω; (ἴσως καὶ εἰς;).

4. V. Grumel, La Chronologie, Παρίσι 1958, σελ. 316.

Ἦ ὄχι μόνο κύρια ὀνόματα, ἀλλὰ καὶ τοπωνύμια ἔχουν παραναγνωσθῆ ἢ δὲν ἔχουν ἀναγνωρισθῆ σὲ καταλόγους χειρογράφων ἢ ἄλλα σχετικὰ δημοσιεύματα. Παραθέτω δύο παραδείγματα, ἓνα ἀπὸ παλαιότερον καὶ ἓνα ἀπὸ νεώτερον κατάλογο. Στὸν παλαιότερον¹ ἔχει γίνεи ἀδιάγνωστο ἓνα τοπωνύμιο: Ἐργόφη ὁ παρὸν βίος . . . παρεμον του ταπεινοῦ καὶ ευτελοῦς καὶ αμαθοῦς τῆς καληγραφίας Καλλίστου ιερομοναχου σκομηςας προκλεισίας . . . Δὲν εἶναι, νομίζω, δύσκολη ἢ ἀποκατάσταση: ἐκόμης (δηλ. ἐκ κώμης) Ἀσπροκλησίας.

Στὸν νεώτερο κατάλογο, στὴν περιγραφὴ ἐνὸς Νομοκάνονος² δίνεται ἡ ἀκόλουθη ἐπιγραφή: «Τοῦ νομοκάνονος κεφάλαια εἰς ἀπλήν γλώτταν μεταβαλλόμενα³ καὶ ἐκλεγέντα διὰ τὴν τῶν πάντων ὠφέλειαν. Ἐκ τῶν τοῦ ταπεινοῦ μητροπολίτου Δεβρῶν καὶ ῥέκ(του) Ὀνοφρίου ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου β(αθεί)ας Μακεδονίας». Β α θ ε ῖ α Μακεδονία βέβαια δὲν ὑπάρχει. Τὸ χφ ἄλλωστε, ὅπως τὸ σημειώνει καὶ ὁ ἐκδότης τοῦ καταλόγου, ἔχει μόνο β^α (ἢ μᾶλλον β μετὸ βραχυγραφικὸ σημεῖο γιὰ τὸ ας), τὸ βαθείας εἶναι συμπλήρωση δική του. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς πρέπει νὰ διαβάσουμε: δευτέρας. Ἡ προσθήκη στὸν ἀρχιεπισκοπικὸ τίτλο «δευτέρας Μακεδονίας» εἶναι συνηθισμένη γιὰ τὴν ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχριδῶν⁴, στὴν ὁποία ὑπάγεται ἡ ἐπισκοπὴ (ἢ μητρόπολις) Δεβρῶν : ἀρχιεπίσκοπος τῆς ἀ' Ἰουστινιανῆς, Σερβίας, Βουλγαρίας, Ἀλβανίας, δευτέρας Μακεδονίας, Πόντου δυτικοῦ κτλ. Ἀλλὰ στὴν ἐπιγραφή ὑπάρχει καὶ ἄλλη παρανάγνωση. Γιατὶ ὅσο «ρέκτης» καὶ νὰ ἦταν ὁ μητροπολίτης Ὀνούφριος, τὸ ἐπίθετο αὐτὸ δύσκολα μποροῦσε νὰ τὸ βάλῃ δίπλα στοὺς ἄλλους παραδομένους τίτλους τοῦ ὑπερτίμου, ἐξάρχου κτλ. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ παρανάγνωση τοπωνυμίου, πού μαζὶ μετὸ «Δεβρῶν» θὰ ἐδήλωνε τὴν μητρόπολιν: μητροπολίτης Δεβρῶν καὶ . . . Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα (τὸ χφ εἶναι τοῦ 1614), ὅπου ἀρχίζουν τὰ ἔγγραφα στὸν Gelzer ἔ.ἀ. ἢ ἐπισκοπὴ Δεβρῶν ἀναφέρεται συχνὰ μετὸ διπλὸ ὄνομα Δεβρῶν καὶ Κιτζάβου (ἢ Κιτζάβου). Μοῦ φαίνεται ὅμως λίγο δύσκολο τὸ ῥέκ(του) νὰ προ-

1. Γ. Χαριτάκης, Ἀγιογραφικοὶ κώδικες Μετεώρων, Νέος Ἑλλην. 21 (1927) 327.

2. E. Mioni, Catalogo di manoscritti greci esistenti nelle biblioteche italiane, vol. 1-2, ἄ.τ. καὶ ἔ. Τὸ χφ εἶναι ὁ κῶδ. Planensis, Ecclesiae s. Demetrii 4 (τόμ. 2, 338, ἀρ. 223), Νομοκάνων [Μαλαξοῦ;], τοῦ 1614. Βρίσκεται, μετὰ ἄλλα τέσσερα ἑλληνικὰ χφφ, στὸ χωριὸ (;) Piana degli Albanesi στὴν ἐπαρχία τοῦ Παλέρμου. Τὴν ὑπόδειξη ὀφείλω στὴ βοήθῃ μου δ. φ. Ἐλένη Δ. Κακουλίδη.

3. Γρ.: μεταβαλλόμενα.

4. Βλ. H. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, Λιψία 1902. Πρβ. καὶ τὸ ἄρθρο «Δίβρη» στὴν Ἡθικὴ καὶ Χριστιανικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία (Ἄθ. 1964).

ἤλθε ἀπὸ παρανάγνωση τοῦ *Κιτζάβου*. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τ' ἄλλα ὀνόματα τῶν ἐπισκοπῶν κανένα δὲν φαίνεται νὰ ταιριάζη — ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τὸ *Γρεβενῶν* (δηλ.: γ]ρευ[ενῶν) ἢ *Πεκ(ίου)* (*Ἰπεκίου*). Τῆ λύση μόνον μιὰ ὀρθότερη ἀνάγνωσις μπορεῖ νὰ τῆ δώσει.

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

ΔΥΟ ΜΥΘΟΙ ΑΠΟ ΤΟΝ «ΣΤΕΦΑΝΙΤΗ ΚΑΙ ΙΧΝΗΛΑΤΗ» ΣΕ ΔΗΜΩΔΗ ΓΛΩΣΣΑ

Περιγράφοντας ὁ Σπ. Λάμπρος τὸν κώδικα Vaticanus Graecus 1139 ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα κείμενα¹: α') φ. 45^α-53^α ποίημα ἀνεπιγράφον εἰς στίχους ἀνομοιοτελεύτους. Ἀρχ.: Ὁ κάτεις καὶ ὁ μποντικὸς ἐκάμαν καλοσύνη², β') φ. 86^α-132^α «Ἀπόκοπος τοῦ Μπεργαῆ...»³, γ') φ. 136 κέ. «Προικία τοῦ κακοῦ σπανοῦ»⁴, δ') φ. 139^β κέ. «Γιατροσώφην τοῦ σπανοῦ», τέλος φ. 148^α. ε') φ. 151^α «Συναζάριον τὸν κακὸν σπανόν». Τέλος φ. 165^α⁵. Γιὰ τὸ τελευταῖο σημειώνει ὁ Λάμπρος: «Τὸ κείμενον τοῦτο ἔχει ἰδίας ἐπιγραφὰς ἐν φ. 160^α⁶ «Περὶ τοῦ πονηροῦ καὶ ὀκνηροῦ». Ἀρχ.: Λέγετε γὰρ ὅτι ὀκάτης πονηρὸς καὶ ὀκνηρὸς, καὶ ἐν φ. 163^β «Περὶ τοῦ πραγματευτοῦ». Ἀρχ.: Λέγετε γὰρ ὅτι πραγματευτῆς ἐπίγεν εἰς πραγματεῖαν εἰς ἄλλην χώραν. Τὸ δὲ τέλος τοῦ ἀνεπιγράφου κεφαλαίου τοῦ προηγουμένου τῶν ἐν φ. 160^α⁶ κέ. Περὶ τοῦ πονηροῦ, ἔχει ὡδε· ὅπου σε μαρναν ἢ ξένη ἄνδρες καὶ ἐγὼ ἐπεριπάτου καὶ ἐχέρουμον τὸν κόσμον».

Νομίζει δηλ. ὁ Λάμπρος ὅτι τὰ δύο τελευταῖα κείμενα, φ. 160^β κέ. καὶ 163^β κέ., ἀποτελοῦν κεφάλαια τοῦ Συναζαρίου τοῦ σπανοῦ. Στὴν πραγματικότητα ὅμως εἶναι δύο διαφορετικὰ κείμενα καὶ δὲν ἔχουν καμιά σχέση μὲ τὸν «Σπανόν», ποὺ τελειώνει κανονικὰ στὸ

1. Σπ. Λάμπρου, Δημῶδη ἑλληνικὰ κείμενα ἐν κώδικι τοῦ Βατικανοῦ, Νέος Ἑλληνομνήμων 1 (1904) 372-373.

2. Βλ. τώρα τὴν ἔκδοσιν τοῦ N. Banescu, Un poème grec vulgaire du moyen-âge: Ὁ κάτης καὶ οἱ ποντικοί. Εἰς μνήμην Σπ. Λάμπρου, Ἄθ. 1935, σελ. 393-397.

3. Βλ. τώρα Στ. Ἀλεξίου, Ἀπόκοπος, Κρ. Χρ. 17 (1964) 183-251.

4. Στὴν πραγματικότητα ἀρχίζει στὸ φ. 134^α. Στὸ χφ. «Προικία» καὶ πάντα στὸ ἔχει οἱ.

5. Καινούρια ἔκδοσις γενικὴ τοῦ Σπανοῦ ἐτοιμάζεται ἀπὸ ἐμένα καὶ τὸν Hans Eideneier.

6. Στὴν πραγματικότητα τὸ τέλος στὸ φ. 160^β.

φ. 160^β μετὰ τὴν φράση: *ὅπου σε μαρναναν* κτλ. Πρόκειται γιὰ δύο μύθους ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ γνωστὸ παραινετικὸ ἔργο «Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης», τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ σανσκριτικοῦ ἔργου Pañcatantra¹.

Ὁ Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης² μᾶς παραδόθηκε στὰ ἑλληνικά, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν λόγια μετάφραση τοῦ Συμεὼν Σήθ ποὺ ἔγινε κατὰ προτροπὴ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ στὰ τέλη τοῦ 11ου αἰώνα, καὶ σὲ δύο παραφράσεις στὴ λαϊκὴ γλῶσσα. Τὴ μία ἔκανε ὁ πρωτονοτάριος τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως Θεοδόσιος Ζυγομαλάς τὸ 1584, καὶ τὴ δευτέρη ὁ γιατρὸς Δημήτριος Προκοπίου τὸ 1721 στὴ Βλαχία κατὰ προτροπὴ τοῦ ἡγεμόνα Νικ. Μαυροκορδάτου³.

Φαίνεται ὅμως πὼς ἐκτὸς ἀπὸ τις δυὸ αὐτὲς γνωστὲς παραφράσεις ὑπῆρχε καὶ τρίτη, τῆς ὁποίας ἀποσπάσματα εἶναι οἱ μύθοι τοῦ Βατικανοῦ κώδικα. Ὁ Σπ. Λάμπρος⁴ καὶ ὁ Banescu⁵ χρονολογοῦν τὸν κώδικα στὸν 16ο αἰώνα. Στὸ τέλος ὅμως τοῦ «Ἀπόκοπου» (φ. 132^α) ὑπάρχει ἀκριβῆς χρονολογία ἀντιγραφῆς τοῦ κειμένου τὸ 1540 (*ἡμῶν μηνὶ νοεμβρίῳ γ΄*), πράγμα ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ποῦμε μετὰ ἀσφάλεια πὼς καὶ ὅλα τὰ ἄλλα κείμενα τοῦ κώδικα ἀντιγράφηκαν γύρω στὸ 1540. Ἄρα ἡ παράφραση ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχονται οἱ δύο μύθοι εἶναι παλαιότερη ἀπὸ τὴν παράφραση τοῦ Ζυγομαλά ποὺ ἔγινε τὸ 1584 καί, φυσικά, ἀπὸ τοῦ Προκοπίου. Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν χρονολογία, ὑπάρχει καὶ διαφορὰ ὕφους καὶ γλῶσσας, πράγμα ποὺ φαίνεται ἀμέσως ἀπὸ μιὰ ἀπλὴ σύγκριση τῶν δύο μύθων μετὰ τὰ ἀντίστοιχα χωρία τῆς παράφρασης τοῦ Ζυγομαλά⁶ καὶ τοῦ Προκοπίου.

1. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν καθηγητὴ κ. Β. Ε. Perry γιὰ τις πολύτιμες πληροφορίες καὶ τις χρήσιμες συμβουλὲς ποὺ μοῦ ἔδωσε.

2. Νέα ἔκδοση L. - O. Sjöberg, Stephanites und Ichneutes (Acta Univ. Upsal. 2), Stockholm - Goteborg-Uppsala 1962.

3. Βλ. Sjöberg ἔ. ἀ. σελ. 122 καὶ 132 κέ.

4. Ἔ. ἀ. σελ. 372.

5. Ἔ. ἀ. σελ. 393.

6. Ἡ παράφραση αὐτῆ, καθὼς καὶ τοῦ Προκοπίου, παραμένει ἀκόμη ἀνέκδοτη. Γιὰ τὴν σύγκριση χρησιμοποίησα τὸν κώδ. 2144 τῆς Ἐθν. Βιβλ. Ἀθηνῶν ποὺ ἀναφέρει καὶ ὁ Sjöberg (ἔ. ἀ. σελ. 123). Τὰ ἀντίστοιχα μετὰ τοὺς μύθους χωρία περιέχονται στὰ φφ. 200^α (Ἄρχ.: *λέγουσι γὰρ, ὡς ποιητὸς τις ἄνος καὶ ἄλος ἕνας σπουδαῖος ἔκαμαν συντροφίαν . . .*) ἕως καὶ φ. 201^β, ποὺ περιέχει τὸν δεῦτερο μῦθο (Ἄρχ.: *διότι ἔκαμες ὅσον ἔκαμεν ὁ πραγματευτῆς. ὁποῦ θέλοντας νὰ ταξιθεύσῃ, ἀφῆκεν εἰς φύλαξιν τινὶ ἀνω λάμνες σιδήρου ἑκατόν . . .*). Γιὰ τὴν σύγκριση μετὰ τὴν παράφραση τοῦ Προκοπίου χρησιμοποίησα τὸν κώδικα 229(80) τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου, τὴν ὁποία καὶ εὐχαριστῶ θερμῶς γιὰ τὴν φωτογράφηση καὶ τὴν εὐγενικὴν παραχώρηση μικροφίλμ τοῦ ὅλου ἔργου. Ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει στὸν κώδικα ἀρίθμηση τῶν σελίδων, δὲν εἶναι δυνατό νὰ σημειωθοῦν τὰ φφ στὰ ὁποῖα περιέχονται οἱ δύο μύθοι.

Ὁ πρῶτος μῦθος «Περὶ τοῦ πονηροῦ καὶ ὀκνηροῦ» εἶναι ὁ μῦθος «τοῦ πονηροῦ ἀνδρὸς τοῦ κοινωνοῦ σχολαστικοῦ» 1,46 (186,17) ἕως 1,50 (188,12) τοῦ λογιῦ ἐργου, ὁ δεῦτερος «Περὶ τοῦ πραγματευτοῦ» εἶναι ὁ μῦθος «τοῦ ἐμπόρου» 1,51 (188,12 - 189,8) στὴν ἔκδοση τοῦ Sjöberg. Ὡς πρὸς τὴ σχέση τους μετὰ τὸν λόγιον Στεφανίτη - Ἰχνηλάτη ἄς σημειωθῇ ὅτι οἱ δύο μῦθοι εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ μιᾶ προηγούμενη διήγησι¹, ἐνῶ στὸ λόγιον ἔργο οἱ μῦθοι συμπλέκονται καὶ παρουσιάζονται ὡς παραδείγματα πονηρίας πού ὁ Στεφανίτης ἀποδίδει στὸν Ἰχνηλάτη. Ἡ μόνη σύνδεση ἀνάμεσα στοὺς δύο μῦθους εἶναι ἡ φράση φ. 133^β : ὅμοιον τὸ ἐποίησεν ὁ πραγματευτής ~ στὸ λόγιον κείμενο 1,50, σελ. 188: 12: ταῦτόν γάρ τι πεποιήκασι τῷ τοῦ ἐμπόρου. Μέσα στὸν πρῶτον μῦθον, τοῦ πονηροῦ, συμπεριλαμβάνεται σὲ ὀρισμένα χειρόγραφα τοῦ Στεφανίτη - Ἰχνηλάτη ἕνας ἀκόμη μῦθος, τοῦ κύκνου μετὰ τὸ φίδι, §§ 48, 49α, 49β τῆς παλαιᾶς ἔκδοσης τοῦ Puntoni². Ὁ μῦθος οὗτος δὲν ὑπάρχει στὴν ἔκδοση τοῦ Sjöberg, γιατί λείπει ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τῆς ομάδας Α, τῆς ὁποίας τὸ πολὺ σύντομον κείμενον θεωρεῖ ὁ Sjöberg ὡς τὴ γνήσια μετάφραση τοῦ Σήθ. Ἀντίθετα, τὰ χειρόγραφα τῆς ομάδας Β περιέχουν ἕνα κείμενον, στὸ ὁποῖον ἔχουν προστεθῆ ἑφτά καινούρια κεφάλαια καθὼς καὶ συμπληρώματα στὰ παλιὰ κεφάλαια, ἀπὸ νεώτερον μεταφραστή. Ἐνα τέτοιον συμπλήρωμα θεωρεῖται καὶ ὁ παρακάτω μῦθος τοῦ κύκνου μετὰ τὸ φίδι. Ἐπειδὴ αὐτὸ τὸ συμπληρωματικὸ κομμάτι λείπει καὶ ἀπὸ τὸ δικό μας χειρόγραφο, καὶ ἡ διήγησις «περὶ τοῦ πονηροῦ καὶ ὀκνηροῦ» συνεχίζεται ὁμαλᾶ, χωρὶς νὰ προδῆναι ἕχνη ἄλλου μῦθου πού παραλείπεται, εἶναι πιθανὸν πὼς ἡ παράφρασις ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχονται οἱ δύο αὐτοὶ μῦθοι ἀνήκει στὴν ομάδα Α, δηλαδὴ προῆλθε κατευθεῖαν ἀπὸ τὴ γνήσια μετάφραση τοῦ Συμεὼν Σήθ. Ἄς σημειωθῇ ὅτι οἱ παραφράσεις τοῦ Ζυγομαλᾶ καὶ τοῦ Προκοπίου ἀνήκουν κατὰ τὸν Sjöberg στὴ μερικὴν ομάδα θ τῆς γενικῆς Β³.

Ἀκολουθεῖ τὸ κείμενον κατὰ τὸν κώδικα Vatic. Graec. 1139 φ. 160^β - φ. 165^α.

1. Μήπως αὐτὸ δείχνει προφορικὴ διάδοσις τοῦ ἐργου; Ἡ ἀποδεδειγμένη δημοτικότητά του καὶ τὸ εἶδος τοῦ ἐργου θὰ ἐπέτρεπαν αὐτὴ τὴν ὑπόθεσις.

2. Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης (Public. della Soc. Asiat. Ital., vol. II), Φλωρεντία 1889.

3. Ἐ.ά. σελ. 131 καὶ 135. Ὁ μῦθος τοῦ κύκνου μετὰ τὸ φίδι λείπει καὶ ἀπὸ τὴ μερικὴν ομάδα χειρογράφων δ τῆς γενικῆς Β. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸν νὰ ἀνήκουν τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Βατικανοῦ κώδικα σ' αὐτὴν τὴν ομάδα, πράγμα πού δὲν θὰ ἄλλαξε τὸ γεγονός ὅτι ἀνήκουν σὲ διαφορετικὴν ομάδα ἀπὸ τὴν παράφραση τοῦ Ζυγομαλᾶ καὶ τοῦ Προκοπίου.

[4] *Περὶ τοῦ πονηροῦ καὶ ὀκνηροῦ*

Λέγεται γὰρ ὅτι ὀκάτις πονηρὸς καὶ ὀκνηρὸς εἶχαν φιλίαν· καὶ ἐπεριπατοῦσαν οἱ δύο. Καὶ μίαν τῶν ἡμερῶν ἠῦραν ἄσπρα χρυσὰ α. Καὶ λέγει ὁ ὀκνὸς τὸν πονηρὸν: Μοίρασε τὸ πρᾶγμα
 5 μέσα. Ὁ δὲ πονηρὸς εἶπεν: Οὐχί, ἀλλ' ἄς ἐπάρωμεν τῶρα ἐξ αὐτῶν καὶ θέλομεν τὰ ἔχει πολλὸν καιρὸν καὶ θέλει εἶσται πάντοτε ἢ ἀσφάλειά μας στερεά. Καὶ ἐπίστευσεν ὁ ὀκνὸς τοὺς λόγους τοῦ πονηροῦ καὶ ἀπελθόντες ἐκρυψαν οὐτὰ ἀποκάτου εἰς δένδρον μέγα καὶ ὑψηλὸν καὶ ὑπέστρεψαν ὀπίσω. Μετὰ δὲ ὀλίγας ἡμέρας ἀπελθῶν
 10 ὁ πονηρὸς ἔκλεψεν τὰ ἄσπρα ὅλα καὶ μετὰ ταῦτα εἶπεν τὸν ὀκνόν: Ἄς ὑπάγωμεν νὰ ἐπάρωμεν τὰ ἄσπρα. Καὶ ἀπελθόντες ἔσκαψαν καὶ οὐχ εὔρον οὐδέν. Καὶ πιάσας ὁ πονηρὸς τὰ γένια του καὶ τὰ μαλλία του κλαίων καὶ φωνάζων: Ὅκνέ, σὺ ἐπῆρες τὰ ἄσπρα. Καὶ ἔλε' ἐκεῖνος κλαίων καὶ ὀμνύων ὅτι: οὐκ ἔγω εἶδῃσιν εἰς τοῦτο.
 15 Αὐτὸς δὲ οὐκ ἐπίστευεν αὐτὸν ὡς δῆμιος, ἀλλὰ ἐπῆρεν αὐτὸν καὶ εἰς τὸν κριτὴν ὑπάγει. Καὶ λαλήσαντες τὴν ὑπόθεσιν αὐτῶν, λέγει ὁ κριτής: Πάντοτε ὅπου ἐγκαλεῖ θέλει νὰ δεῖξῃ ὑπόθεσιν. Καὶ λέγει ὁ πονηρὸς: Τὸ δένδρον αὐτὸ νὰ μαρτυρήσῃ τὴν ἀλήθειαν, ἐὰν οὐδὲν συντυχαίῃ. Καὶ ἀπελθῶν ὁ πονηρὸς εἰς τὸν πατέρα
 20 αὐτοῦ εἶπεν αὐτοῦ ὅλην τὴν ὑπόθεσιν. Καὶ ἐπαρεκάλεισεν αὐτὸν λέγων: Ἄγωμε καὶ ἀνέβα εἰς τὸ δένδρον καὶ κρυβήσου ἐκεῖ, καί, ὅταν ἔλθῃ ὁ κριτής καὶ ἐρωτήσῃ τὸ δένδρον, ἐσὺ νὰ λέγῃς ὅτι ὁ ὀκνὸς ἐπῆρεν τὰ ἄσπρα. Καὶ λέγει ὁ πατὴρ αὐτοῦ: Ἐγὼ τοῦτο ποιήσω, ἀλλὰ βλέπε μὴ περπλακοῦμεν εἰς τὸ ἐδικὸ μας δίκτυον.
 25 Καὶ ἀπῆρεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ καὶ ἀνέβη εἰς τὸν δένδρον καὶ ἐκρυβήθη ἐκεῖ. Καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον ἐλθόντες εἰς τὸν δένδρον καὶ λέγει: Ἐρώτησε τὸν δένδρον. Ἐρώτησε δὲ αὐτὸ ὁ κριτής. Καὶ ἐξέβαινε φωνὴ ἐκ τοῦ δένδρου ὅτι ὁ ὀκνὸς ἐπῆρεν τὰ ἄσπρα. Ὅπερ ἀκούσας ὁ κριτής ἐθαύμασεν, καὶ νοήσας τὴν πονηρίαν αὐτοῦ ὄρισε καὶ ἔβα-
 30 λεν ἰστίαν εἰς τὸ δένδρον, καὶ ἀνέβαινε ὁ καπνὸς εἰς τὸν δένδρον. Καὶ εὐθέως ἐφώνησεν ὁ σκυλόγερος: Κύριε, ἐλέησον, τί ἐνὶ ἐτοῦτο! Καὶ ἐξελθὼν ὁμολόγησεν τὴν ἀλήθειαν. Καὶ πολλὰ δαρεῖς παρὰ τοῦ κριτοῦ σὺν τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἐπῆρεν ὅλα τὰ ἄσπρα καὶ ἔδωκεν αὐτὰ τὸν ὀκνόν. Ἐδε αὐτὰ ἔπαθεν ὁ ὀκνός, τοιοῦτον ἐνὶ καὶ τοῦ πονη-
 35 ροῦ ἀνθρώπου τὸ πλήρωμα.

Ἐγὼ πάντοτε ἐφοβούμην τὴν πονηρίαν σου ὡς τὸν ὄφιν, ἐπεὶ καὶ ἐξ αὐτοῦ στάζει φαρμάκι. Καὶ καλὰ εἶπεν ὅπου εἶπεν: Καλὸν

14. ἔλε' ἐκεῖνος : ἐλεεινὸς κώδ.

17 ἐγκαλεῖ: ἐγκαλεῖ κώδ.

ἔναι νὰ φεύγη κανεὶς τοὺς πονηροὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς κακοὺς, καὶ συγγενεῖς καὶ γνώριμοι εἰσίν.

“Ὅμοιον τὸ ἐποίησεν ὁ πραγματευτῆς.

40

[2] Περὶ τοῦ πραγματευτοῦ

Λέγεται γὰρ ὅτι πραγματευτῆς ἐπῆγεν εἰς πραγματείαν εἰς ἄλλην χώραν· καὶ εἶχεν ἐκεῖ φίλον καλόν. Καὶ ἐπαρέδωκεν αὐτῷ ῥ' κάτζια σίδηρον καὶ λέγει τὸν φίλον αὐτοῦ: Φύλαττόν μοι αὐτὰ καὶ ὅταν ἐπιστρέψω νὰ μὲ τὰ δώσης. Ἡργήσεν δὲ ὁ πραγματευτῆς, καὶ ἤλπιζεν ὁ φίλος αὐτοῦ πλέον οὐκ ἔρχεται. Καὶ ἐπώλησεν τὸ σίδηρον καὶ ἔφαγεν αὐτό. Ἐλθόντος δὲ τοῦ πραγματευτοῦ λέγει αὐτόν: Δός μοι τὸ σίδηρον, τὸ σὲ ἐπαράδωκα, ὦ φίλε. Καθ' ἑαυτὸν λογιζόμενος τί ἴδεν δεῖ συρράψαι λέγει αὐτῷ: Εἰς μίαν γωνίαν τοῦ ὀσπιτίου εἶχα αὐτὰ καὶ ἐλθόντες οἱ ποντικοὶ ἔφαγον αὐτό. Καὶ ἐπεὶ μὲ ὑγείαν ἤλθες πρὸς ἡμᾶς, μηδὲν λυπεῖσαι δι' αὐτό, ἐπεὶ ἔδ' ἐγὼ ἠθέλησα νὰ τὸ φάγουν. Ἀλλὰ δεῦρο, φίλε μου, ἄς φάγωμεν καὶ ἄς πῖωμεν καὶ ἄς χαροῦμεν ἀλλήλους. Καὶ δι' αὐτὸ τί νὰ ποιήσης; Ἐξελθὼν δὲ ὁ πραγματευτῆς ἔξω τοῦ σπιτίου εὔρεν τὸν παῖδαν τοῦ φίλου αὐτοῦ. Καὶ ἀρπάσας αὐτὸν ἐπῆγεν καὶ ἔκρυψεν αὐτόν. Καὶ ἐστράφη καὶ ἐρχόμενος εὔρεν τὸν φίλον αὐτοῦ καὶ ἐγύρευεν τὸ παῖδιον τοῦ καὶ λέγει: Μήνα εἶδες τὸ παιδίον μου, ὦ φίλε; Καὶ αὐτὸς εἶπεν: Εἶδα το, ὅπου τὸ ἐπῆρεν τὸ γεράκι. Καὶ εἰς μίαν ἐφώνησεν ὁ πατήρ τοῦ παιδίου: Κύριε ἐλέησον! Τίς εἶδεν γεράκια νὰ παίρνουν τοὺς ἀνθρώπους; Λέγει ὁ πραγματευτῆς ὅτι ἐκεῖ ὅπου τῶν οἱ ποντικοὶ τὸ σίδηρον, ἐκεῖ ἐπαίρνουν καὶ τὰ γεράκια τοὺς ἀνθρώπους ἀλλὰ καὶ ἰλέφαντες. Ἰδὼν δὲ ὁ πατήρ τοῦ παιδίου, ἔδωκεν ὅλον τὸ σίδηρον τὸν πραγματευτὴν καὶ ἐπῆρεν τὸ παιδίον του.

11 δι' αὐτό: δι' αὐτὰ κώδ. 11 ἐπεὶ 'δέ : ἐπιδέ. κώδ. 13 δι' αὐτὸ τί: δι' αὐτὸ τὸ τί κώδ. 19 γεράκια: γεράκιαν κώδ.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ, ΓΛΩΣΣΙΚΑ

1. 3 ἄσπρα: κινὸ νόμισμα καὶ στή βυζαντινὴ ἐποχὴ καὶ στήν Τουρκοκρατία. 4 μοίρασε τὸ πρᾶγμα μέσα: δηλ. στή μέση. Τὸ μέσα ὡς ἐπίρρημα εἶναι συχνό, ἀλλὰ ὄχι σ' αὐτὴ τὴ σημασία. 6 θέλει εἶσται: ὁ γνωστὸς σχηματισμὸς τοῦ μέλλοντος μὲ τὸ θέλω καὶ ἀπαρέμφοτο (πρβ. καὶ 6 θέλομεν ἔχει καὶ 17 θέλει νὰ δείξη: νεωτερικὸς τύπος τοῦ μέλλοντα): ἀντὶ ὁμοῦ γιὰ τὸ ἀπαρέμφοτο εἶναι χρησιμοποιοεῖ τὸ

είσται κατ' αναλογία πρὸς τὸ παθητικὸ ἀπαρέμφ. -σθαι, καὶ μὲ τροπή τοῦ συμπλέγματος σθ σὲ στ. 13 κλαίων καὶ φωνάζων σὲ θέση ὀριστικῆς¹. 19 εἰάν· μὲ σημασία ἐναντιωματικοῦ. Μιά διόρθωση σὲ κᾶν (βλ. καὶ στ. 39) δὲν τῆ θεώρησα ἀναγκαία. 25 τὸν δένδρον· τὸ ἄρσενικὸ γένος παραλλάζει μὲ τὸ οὐδέτερο, βλ. καὶ κατωτ. 26 ἐλθόντες . . . καὶ λέγει· παρατακτικὴ σύνδεση μετοχῆς καὶ ὀριστικῆς. 31 καὶ 34 ἐν· ἀλλὰ 38 ἐναι. 34 ἔδε· ἐπιφώνημα, ἀπὸ τὸ ἰδέ. Γιὰ τὸ ἀρχικὸ ε- βλ. Χατζιδάκι, MNE 132. 35 τὸ πλήρωμα· πληρωμὴ, ἀμοιβή.

2. 4 κάτζια: ἡ λέξι ἀναφέρεται καὶ στὸν Du Cange χωρὶς ἐρμηνεία: ὁ Σ τ. Ψ ἄ λ τ η ς ('Αθηνᾶ 29 [1917], Λεξικογρ. Ἀρχ., 35-38) παράγει τῆ λέξι κατζίν (ποντ. = κούτελο) ἀπὸ τὸ καρβόν, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ λατιν. carpsa = κιβώτιο, καὶ εἰκάζει ὅτι κατζίν εἶναι ἡ ἴδια λέξι μὲ τοῦ Du Cange κάτζιν. Ἡ ἐρμηνεία «κιβώτιο» θὰ ταίριαζε πολὺ καλὰ καὶ στὸ δικό μας χωρίο. 11 μηδὲν λυπεῖσαι . . . ἐπεὶ δὲ ἐγὼ ἠθέλησα· δὲν ξέρω ἂν θὰ ἔπρεπε νὰ γράψουμε (οὐ)δὲ ἐγὼ ἢ ἂν πρόκειται γιὰ πραγματικὴ θέση τοῦ ἀρνητικοῦ μορίου δὲν μακριὰ ἀπὸ τὸ ρῆμα.

Ἡ γλώσσα τῶν δύο μύθων εἶναι ἡ λαϊκὴ κοινὴ, μὲ στοιχεῖα τοῦ βορείου ἰδιώματος² ὅπως: τροπή τοῦ ἄτονου ε σὲ ι : 1,30 ἰστίαν καὶ 2,21 ἰλέφαντες, τοῦ ο σὲ υ : 1,8 ἀποκάτον· ἀφαίρεση τοῦ ἄτονου ι : 1,24 περπλακοῦμεν· τροπή τοῦ ο σὲ υ στὸ πρῶτο πληθυντικὸ πρόσωπο 2,12 ἄς χαροῦμεν (ὑποτακτικὴ)³. "Ὅπως σὲ ὅλα τὰ λαϊκὰ κείμενα τῶν τελευταίων βυζαντινῶν αἰώνων δὲν λείπουν καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὰ λόγια στοιχεῖα. "Ἐτσι ἔχουμε χρῆση δοτικῆς τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας, τοῦ αἰτιολογικοῦ συνδέσμου ἐπεὶ, κ.ἄ.

NIKI EIDENEIER

ΕΡΑΝΙΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ «ΑΠΟΚΟΠΟ» ΤΟΥ ΜΠΕΡΓΑΔΗ

1. Κατὰ τὰ δεδομένα τῆς βιβλιογραφίας ὁ «Ἀπόκοπος» τοῦ Μπεργαδῆ, «τὸ πιὸ σημαντικὸ καὶ τὸ πιὸ ποιητικὸ κείμενο τῆς κρητικῆς

1. Ἡ χρῆση αὐτῆς τῆς μετοχῆς καθὼς καὶ ἡ προέλευσή της ἀμφισβητεῖται. Βλ. St. v. Stepski-Doliwa, Studien zur Syntax des byzant. Histor. Georgios Phrantzes, Μόναχο 1935, σελ. 249 καὶ 258 κέ. H. Frisk, Partizipium u. verbum finitum im Spätgriechischen, Glotta 17 (1929) 56 κέ.

2. Βλ. N. Ἀνδριώτη, Φωνητικὰ τῶν βορείων ἰδιωμάτων τῆς νέας Ἑλληνικῆς, Ἀθηνᾶ 45 (1933) 253-262.

3. Βλ. Χατζιδάκι, ἔ.ἄ. 1, σελ. 40.

λογοτεχνίας του 16ου αιώνα)¹ (πρώτη έκδοσή του το 1519 στη Βενετία), ήταν αγαπητό ανάγνωσμα του έλληνικού λαού έως το πρώτο τέταρτο του 18ου αιώνα. Από την «Bibliographie Hellénique» του Émile Legrand ξέρουμε τις ακόλουθες εκδόσεις του ως το 1721: 1519, 1534, 1543, 1553, 1627, 1648, 1667, 1683 και 1721. Ύστερα παρουσιάζεται ένα πολύ μεγάλο κενό: νεώτερη έκδοσή του, λαϊκή βέβαια, μετά το 1721 δεν αναφέρεται ούτε από τους βιβλιογράφους ούτε από τον τελευταίο κριτικό έκδοτη του έργου κ. Στυλιανό 'Αλεξίου².

Δέν ξέρω αν τον 18ο αιώνα έγιναν άλλες εκδόσεις του ποιήματος μετά το 1721 — και δέν μπορεί παρά να έγιναν —, αλλά για τὰ πρώτα πενήντα πέντε χρόνια του 19ου αιώνα έχουμε ασφαλείς πληροφορίες ότι έγιναν τρεῖς ἢ τέσσερις λαϊκές εκδόσεις. Οἱ πληροφορίες αυτές — άθησαύριστες έως τώρα — αναγράφονται στους ἐξῆς βιβλιοκαταλόγους:

α') Κατάλογος τῶν κοινῶν βιβλίων τῆς Τυπογραφίας Νικολάου Γλυκῆ τοῦ ἐξ 'Ιωαννίνων, Ἐν Βενετίᾳ 1812 — πού ἀναδημοσιεύτηκε ἀπό τὸν Κ.Δ. Μέρτζιο στὰ Ἑπειρωτικά Χρονικά 10 (1935) 158-171. Ἐκεῖ, σελ. 160, ἀναγράφεται: «Ἀπόκοπος ὠφέλιμος . . . Σολ[δία] 10».

β') Κατάλογος τῶν κοινῶν βιβλίων τῆς Τυπογραφίας Νικολάου Γλυκῆ τοῦ ἐξ 'Ιωαννίνων, οἷς πρόσκειται ἐν τῷ τέλει καὶ τὰ εἰς τουρκικὴν διάλεκτον, Ἐν Βενετίᾳ 1818. — Στὴ σελ. 9 ἀναγράφεται: «Ἀπόκοπος ὠφέλιμος . . . Σολ[δία] 10».

γ') Κατάλογος τοῦ βιβλιοπωλείου Κωνσταντίνου Γκαρπολᾶ. Βιβλιοπωλεῖον, Τυπογραφεῖον, Χυτήριον καὶ Βιβλιοδετεῖον. Ἀθήναι, ὁδὸς Καμουκαρέα, ἀριθ. 36. Μάιος, 1839. — Στὴ σελ. 5 ἀναγράφεται: «Ἀπόκοποι ὠφέλιμοι. Ἰόμ. 1 δρχ. 10».

δ') Κατάλογος τῶν εἰς τὸ βιβλιοπωλεῖον τοῦ Σοφοκλέους Σοφῆ [ἢ Σόφη;] εὐρισκομένων πρὸς πώλησιν βιβλίων, Ἐν Ναυπλίῳ 1855. — Στὴ σελ. 3 ἀναγράφεται: «Ἀπόκοπος ὠφέλιμος κατὰ πολλὰ διὰ τοὺς κοπιασμένους . . . Ἀ[επτὰ] 50».

Δέν αποκλείεται ἡ ἔκδοσις πού ἀναφέρει ὁ Κατάλογος Γλυκῆ τοῦ

1. Βλ. Αἰνίου Πολίτη, Παρατηρήσεις στὸν «Ἀπόκοπο» τοῦ Μπεργαδῆ, Προσφορά εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 546. Εἶναι ἡ μελέτη μὲ τὴν ὁποία ὁ κ. Πολίτης ἀνάνεωσε τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν ξεχασμένο «Ἀπόκοπο». Πρβ. Τοῦ Ἰδίου, Ποιητικὴ Ἀνθολογία, Βιβλίον δεύτερον, Μετὰ τὴν Ἀλωση, 15ος καὶ 16ος αἰώνας, Ἐκδόσεις Γαλαξία, Ἀθήνα 1965, σ. 9.

2. Βλ. Στ. Ἀλεξίου, Ἀπόκοπος, Κρ. Χρ. 17 (1963) (ἐκδόθηκε τὸ 1964/1965), σ. 183. Πρβ. καὶ Μ. Ι. Μανούσακας, Ἡ Κρητικὴ λογοτεχνία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Βενετοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 16, σημ. 2. (Ὁ κ. Ἀλεξίου, ἔ.ά., σ. 208-209, χρονολογεῖ τὸ ποίημα στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 15ου αἰώνα, ἄποψη πού τὴ δέχεται μὲ κάποια ἐπιφύλαξη καὶ ὁ κ. Μανούσακας, σ. 16).

1818 νὰ εἶναι ἴδια μ' ἐκείνην ποὺ ἀναφέρει πάλι ὁ Κατάλογος Γλυκῦ τοῦ 1812· ὅπως δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀναφέρονται καὶ ἄλλες ἐκδόσεις σὲ ἄλλους βιβλιοκαταλόγους ποὺ δὲν ὑπάρχουν στὶς δημόσιες βιβλιοθήκες τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπίσης στὸν Κατάλογο τοῦ Γκαρπολά φαίνεται περιεργὸς ὁ πληθυντικὸς «Ἀπόκοποι ὠφέλιμοι» καθὼς καὶ ἡ μεγάλη τιμὴ τῶν 10 δραχμῶν, ἐκτὸς ἂν ἔγινε λάθος καὶ πρόκειται γιὰ 10 λεπτὰ ἢ γιὰ μία δραχμὴ. Ὅπως δὲν ἔγινε ὅμως καὶ ἀπὸ τὶς τρεῖς ἢ τέσσερις αὐτὲς ἐκδόσεις δὲ βρέθηκε κανένα ἀντίτυπο — γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἀναφέρονται ἀπὸ τοὺς βιβλιογράφους.

2. Ἀργότερα, πρὸς τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα, ἔχουμε τὶς δύο φιλολογικὲς ἐκδόσεις τοῦ Legrand, τὴ μιὰ τὸ 1870¹ καὶ τὴν ἄλλη τὸ 1881². Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ οἱ Ἕλληνες λόγιοι ποὺ ἐκτιμοῦν τὸν «Ἀπόκοπο» εἶναι, ὅσο ξέρω, μόνο τρεῖς: ὁ Ἀνδρέας Λασκαράτος (1861), ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος (1874)³ καὶ ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης (1883/1884)⁴. Γιὰ τοὺς δύο τελευταίους τὸ πράγμα εἶναι ἤδη γνωστό· γιὰ τὸν Λασκαράτο ὅμως εἶναι ἄγνωστο. Καὶ ἡ πληροφορία ἔχει τὸ ἐνδιαφέρον της.

Ἀπὸ τὶς 5 Ὀκτωβρίου 1859 ἕως τὶς 3 Ἰουνίου 1864 ἐκδιδόταν στὴν Κεφαλονιά ἡ σατιρικὴ ἐφημερίδα «Ἀποθήκη τοῦ Διαβόλου», ποὺ ἦταν πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ, ἓνα εἶδος πρόδρομος τοῦ «Κώδωνος» τοῦ Πολυᾶ καὶ τοῦ «Ἀσμοδαίου» τοῦ Ροῖδη (καὶ ὕστερα τοῦ «Ραμπαγᾶ», τοῦ «Μὴ χάνεσαι» καὶ τοῦ σατιρικοῦ «Ἀστεως»). Ἡ «Ἀποθήκη τοῦ Διαβόλου» ἐκδιδόταν ἀπὸ τὸν ἐξελληνισμένο ἰταλὸ Φερδινάνδο Φ. Ὀδδῆ (Oddy ἢ Oddi)⁵ καὶ ὡς τὸν ἀριθμὸ 25 εἶχε τροποποιηθῆ τρεῖς φορές

1. Μὲ τίτλο : «Ἀπόκοπος κτλ., ποίημα συντεθὲν ὑπὸ Μπεργαῆ [ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ 1543 κέ. τὸ Μπεργαδῆς ἔγινε Μπεργαῆς] καὶ ἐκδοθὲν ὑπὸ Αἰμυλίου Λεγρανδίου», Παρίσι 1870, στὴ σειρὰ Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue néohellénique, Première série, No 9.

2. Émile Legrand, Bibliothèque grecque vulgaire, τόμ. 2, Παρίσι 1881, σελ. LXVI-LXVIII καὶ 94-122. Εἶναι πολὺ καλὴ ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ 1870.

3. Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους [ἀ' ἐκδοσὴ], τόμ. 5ος, Ἀθ. 1874, σ. 718-719.

4. Ψευδαττικισμοῦ Ἑλεγχος ἦτοι Κ. Σ. Κόντου Γλωσσικῶν παρατηρήσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν Νέαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀνασκευὴ ὑπὸ *** [= Δημ. Βερναρδάκη], Τεργέστη 1884, σ. 448. (Στὴν τελευταία ἐπιφυλλίδα τῆς «Νέας Ἡμέρας» καὶ στὸ τέλος τοῦ βιβλίου, σ. 472, ὑπάρχει ἡ ἐξῆς χρονολογία: «Ἐγγραφον ἐν . . . τῇ 20 Νοεμβρίου 1883»).

5. Γιὰ τὸν Φερδινάνδο Ὀδδῆ βλ. Ἡλίας Τσιτσέλης, Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα, τόμ. Α', Ἀθ. 1904, σ. 399, σημ. 1 καὶ σ. 509, σημ. 6.

ὁ τίτλος της¹. Ὁ ἀριθμὸς 26 ἐκδόθηκε — μόνον αὐτὸς — ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Λασκαράτο, σ' ἓνα διάστημα πρὸ ὁ κανονικὸς συντάκτης Φερδινάνδος Ὀδδης ἔλειπε σὲ ταξίδι. Ἔχει χρονολογία 5 Ἰανουαρίου 1861 καὶ τίτλο «Ἡ Διαολαποθήκη» — πού ἔμεινε πιά ὀριστικὸς. Στὴν πρώτη σελίδα τοῦ φύλλου αὐτοῦ (σελ. 157 στὴ συνεχῆ ἀρίθμηση) ὑπάρχει εἰδοποίηση μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ Ἀνδρέα Λασκαράτου ὅτι «μισεμένος ὁ ταχτικὸς Συντάκτης τῆς Ἀποθήκης τοῦ Διαβόλου, ἐπιφορτίσθη τὴν ἐξακολούθησίν της ὁ ὑποφαινόμενος, ἕως εἰς τὴν ἐπιστροφήν τοῦ ταχτικοῦ ἐκείνου». Καὶ στὴν τελευταία σελίδα τοῦ φύλλου (σελ. 160) ἀναγράφεται: «Ὁ Ὑπεύθυνος Ἐκδότης Ἀνδ. Λασκαράτος»².

Στὸ φύλλο λοιπὸν αὐτὸ τῆς «Διαολαποθήκης», σ. 159-160, δημοσιεύονται οἱ πρῶτοι 62 στίχοι³ ἀπὸ τὸν «Ἀπόκοπο». Τίτλος τοῦ κειμένου εἶναι ὁ γνωστὸς διαφημιστικὸς τίτλος τοῦ ποιήματος — γραμμένος βέβαια μὲ τὴν ὀρθογραφία τοῦ Λασκαράτου (ὅπως ἄλλωστε καὶ ὄλο τὸ κείμενο) :

*Ἀπόκοπον τοῦ Μπεργαί, ῥήμα λογιωτάτη,
τὴν ἔχουσιν οἱ φρόνημοι πολὰ ποθηνοτάτη.*

Ἀκολουθοῦν οἱ πρῶτοι 60 στίχοι χωρὶς κανένα εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα ἢ ἄλλη πληροφορία γιὰ τὸ ἔργο. Τὸ κείμενο δὲν ἔχει καμιὰ ἰδιαιτέρη σημασία γιὰ τὴν κριτικὴ ἀποκατάσταση τοῦ «Ἀπίκωπου». Ἀσφαλῶς ὁ Λασκαράτος ἀντιγράφει κάποια βενετικὴ ἔκδοση, στὴν ὁποία προφανῶς ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὀρθογραφικὴ τροποποίηση κάνει καὶ μερικὰς

1. Ἐκδόθηκαν συνολικὰ 95 φύλλα (ἀριθ. 1/5 Ὀκτωβρίου 1859 ἕως ἀριθ. 95/3 Ἰουνίου 1864). Ἀναλυτικὴ περιγραφή της, μὲ ὀνόματα συνεργατῶν κτλ., πρόκειται νὰ δώσω σὲ ἰδιαιτέρη μελέτη μου.

2. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 26/5 Ἰανουαρίου 1861 φύλλο τῆς «Διαολαποθήκης» — ὅπως καὶ τὰ περισσότερα φύλλα της ἄλλωστε — δὲν ὑπάρχει στὶς δημόσιες βιβλιοθηκῆς τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Ἀλέκος Παπαγεωργίου, "Ἀπαντα Ἀνδρέα Λασκαράτου, τόμ. Γ', Ἀθ. 1959, σ. 581, ἀναφέρει δυὸ δημοσιεύματα τοῦ Λασκαράτου στὸ φύλλο αὐτὸ τῆς «Διαολαποθήκης», ἔχει ὁμῶς καὶ τὴν ἀναδημοσίευση τῶν στίχων τοῦ «Ἀπόκοπου» οὔτε τὴν ἄλλη του συνεργασία. Ἐπιπλέον δίνει λαθεμένη τὴ χρονολογία τοῦ φύλλου αὐτοῦ: 2 Νοεμβρίου 1861, ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ 5 Ἰανουαρίου 1861 — βλ. αὐτόθι λήμματα ὑπ' ἀριθ. 23 καὶ 26. (Γενικὰ ἢ βιβλιογράφηση τῆς συνεργασίας τοῦ Λασκαράτου στὴ «Διαολαποθήκη» ἀπὸ τὸν κ. Παπαγεωργίου ἔχει λάθη καὶ παραλείψεις πού δείχνουν ὅτι δὲν ἔγινε ἀπὸ αὐτοψία. Αὐτὸ ἄλλωστε γιὰ τὸν ἀριθ. 26/5 Ἰανουαρίου 1861 τὸ ὁμολογεῖ καὶ ὁ ἴδιος, ἔ.ἀ., σ. 556, σημ. στὴ σελ. 193).

3. Κατὰ τὴν ἀρίθμηση τοῦ Legrand, ἔκδ. 1881, καὶ τοῦ Στυλ. Ἀλεξίου, ἔ.ἀ. (δηλ. ὑπολογίζονται καὶ οἱ δυὸ στίχοι τοῦ τίτλου, πού δὲν εἶναι τοῦ ποιητῆ, ἀλλὰ διαφημιστικὴ προσθήκη τοῦ ἐκδότη στὴν ἔκδοση τοῦ 1534, κατ' ἀπὸ κεῖ στὶς μεταγενέστερες).

γλωσσικὲς μικροαλλαγές, ποὺ δὲ θὰ μὲ ἀπασχολήσουν. Ἀναφέρω μόνο τὶς σημαντικότερες διαφορὲς ἀπὸ τὴν κριτικὴ ἔκδοσιν τοῦ κ. Στυλ. Ἀλεξίου, ποὺ ἔγινε μὲ βᾶσιν τὴν ἔκδοσιν τοῦ 1534 — τὴν παλαιότερη ποὺ σώζεται — καὶ τὸ χειρόγραφο τῆς Βιέννης (cod. Vindobon. theol. gr. 297, φφ. 98^v-103^r), ποὺ διαφέρει ἀπὸ τὶς βενετικὲς ἐκδόσεις:

α) στ. 1, τοῦ τίτλου· ὁ Λασκαράτος γράφει Ἀπόκοπον ἀντὶ Ἀπόκοπος. Παρόλο ποὺ οἱ μεταγενέστερες ἐκδόσεις φθεῖρουν πολὺ τὸ κείμενο, ἐντούτοις γιὰ τὴ σύμπτωση τοῦ πράγματος σημειώνω ὅτι ἴσως εἶναι οὐδέτερο γένος καὶ ὄχι τυπογραφικὸ λάθος. Παρόμοιος τύπος, ἀλλὰ μὲ μετακίνηση τοῦ τόνου (ἀπὸ τυπογραφικὸ λάθος) ὑπάρχει στὸ πρῶτο ἡμιστίχιο τῆς ἔκδοσιν τοῦ 1667: Ἀποκόπον τοῦ μπεργαεῖ (sic)¹.

β) στ. 19· ὁ Λασκαράτος γράφει «Καὶ πρὸς τὴν δύσιν ἔσωσα» ἀντὶ δείλην.

γ) στ. 34· γράφει «Κ' εἶχε τὸ μέλι σύγκαιρον» ἀντὶ σύγκερον. Τὸ ἐπίθετο σύγκερο λέγεται μόνο γιὰ τὸ μέλι καὶ σημαίνει: μέλι ποὺ εἶναι μαζί μὲ τὸ κερί στὴν κερήθρα. Προφανῶς ὁ Λασκαράτος δὲν ἤξερε τὴν ἔννοια «μέλι σύγκερο» — σήμερα εἶναι ἄγνωστη ἀκόμη καὶ σὲ μελισσοκόμους — καὶ νομίζοντας ὅτι πρόκειται γιὰ τυπογραφικὸ λάθος ἔγραψε σύγκαιρον καὶ ἐρμήνευσε (βλ. παρακάτω): «καλὸ διὰ τρίγων [γρ. τρίγων]. Ὠριμο». Τὸ ἴδιο θέμα ἀπασχόλησε ἀργότερα καὶ τὸν Legrand, ὁ ὁποῖος στὴν ἔκδοσιν τοῦ 1870, σ. 14, σημ. 4, τὸ ἐρμηνεύει: «ἐκ τοῦ κηροῦ μᾶλλον ἢ ἐκ τοῦ κηροῦ».

Τὴν ἀναδημοσίευσή του ἀπὸ τὸν «Ἀπόκοπο» τὴ συνοδεύει ὁ Λασκαράτος μὲ πέντε ὑποσημειώσεις, ὅπου ἐρμηνεύει μερικὲς λέξεις τοῦ κειμένου. Τὶς παραθέτω εὐθύς ἀμέσως μὲ τὴν ἰδιότυπη ὀρθογραφία τους:

στ. 6 : «Φαρίν - ἄλογον».

στ. 11 : «Τὸ κριτικὸν λεξικὸν λέγει προυνὸ καὶ ὄχι προυνόν, εἶναι ὅμως χρειάζομενο νὰ γνωρίζη κανεὶς ὅτι εἰς τὴν Κρίτη εἶναι 24 διαφορετικὲς διάλεχτες. Λέγει τάχα, ἐπειδὴ διηγεῖται ὄνηρο».

στ. 34 : «σύγκαιρον, καλὸ διὰ τρίγων. Ὠριμο».

στ. 35 : «τὸ ἀνέβην, ἀπαρέμφατον, τὸ νὰ ἀναβῶ».

στ. 56 : «Φροῦδιν . . . Φρούδι κρεμνοῦ, ξήφασιν, ὕστερ' ἀκμή, ξόχειλα».

Τὸ ὕφος τῶν ὑποσημειώσεων καὶ ἡ ἀνώμαλη ὀρθογραφία τους — ἀπο-

1. Ἰδία μετακίνηση τοῦ τόνου: Ἀποκόπος τοῦ μπεργαεῖ ἔχει γίνε στίς ἐκδόσεις τοῦ 1683 καὶ 1721. Ὅπωςδὴποτε ὅμως ἡ λέξι, μ' ὅποιον τύπο ἢ τόνου καὶ ἂν παρουσιάζεται, εἶναι συμβατικὴ, ὅπως πολὺ σωστὰ τὴν ὀνομάζει ὁ Στυλ. Ἀλεξίου, ξ. ἀ. σ. 238, φτιαγμένη ἀπὸ τὴν πρώτη φράση τοῦ ἔργου: μίαν ἀπὸ κόπου.

λύτως σύμφωνη με τὴν ἀυθαίρετη ὀρθογραφία τοῦ Λασκαράτου — ἀποτελοῦν πρόσθετη ἐπιβεβαίωση ὅτι τὸ ἀνώνυμο δημοσίευμα ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ προέρχεται ἀπὸ τὸν Κεφαλονίτη σατιρικό. Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι δὲν ἐρμηνεύει ἄλλες λέξεις ἢ φράσεις, πὺ δυσνόητες, ὅπως π.χ. «Ἀπόκοπον» (στ. 1), «ὁ κ' ἔδιοχνα» [γρ. ὁκ' ὀκαί] (στ. 9)¹, «ὥστε κ' ἔτσάκισε τὸ σταύρωμα ἡ ἡμέρα» (στ. 12)² κτλ., οὔτε γράφει τίποτε γιὰ τὸν Μπεργαῆ.

Ὁ Λασκαράτος ἐκτιμοῦσε πολὺ τὰ ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας καὶ ἔδειξε μάλιστα καὶ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γι' αὐτά. Ὅπως γράφει ὁ ἴδιος στὴν «Αὐτοβιογραφία» του, τὸ 1845 πῆγε στὴν Κρήτη με σκοπὸ νὰ μελετήσῃ ἐπιτόπου τὴν κρητικὴ ποίηση καὶ ὕστερα νὰ ἐκδώσῃ μιὰ ἀνθολογία. Πῆγε μάλιστα ἐφοδιασμένος μετὰ τὰ σχετικὰ κείμενα — ἀσφαλῶς μετὰ τις ἐκδόσεις Βενετίας —, ἀλλὰ τὸ ταξίδι του δὲν ἐκαρποφόρησε. Παραθέτω τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ πρωτότυπο τῆς «Αὐτοβιογραφίας» του, ποῦ δημοσιεύτηκε μόλις τελευταῖα σὲ φωτογραφικὴ ἔκδοση ἀπὸ τὸν κ. Ἀλέκο Παπαγεωργίου: «Nel 1845 ho fatto un viaggio in Candia. Unico mio scopo era di trovarvi delle persone istruite per leggere ed esaminare insieme con loro le poesie cretensi; di istruirme in quel dialetto, di raccogliervi quante altre poesie potevo, scritte nella lingua volgare; studiarle tutte, e di fare poscia un'edizione di una bella collezione. [...] Poche poesie volgari ho potuto raccogliere in quel mio viaggio. In Creta poi, a Canea non ho trovato uomo istruito alcuno, il quale mi potesse aiutare alla lettura ed allo studio delle poesie cretensi, che avevo portato con me da Cefalonia»³.

Τὸ δημοσίευμα λοιπὸν τῆς «Διαγλαποθήκης» ἔρχεται σὰν ἐπιβεβαίωση τοῦ παραπάνω ἀποσπάσματος τῆς «Αὐτοβιογραφίας» καὶ μᾶς

1. Βλ. Ἀλεξίου, ἔ. ἀ. σ. 243.

2. Βλ. Ι. Θ. Κακριδῆ, Ἑρμηνευτικὰ στὸν Ἀπόκοπο τοῦ Μπεργαδῆ, Κρ. Χρ. 7 (1953) 409-410. Πρβ. Ἀλεξίου, ἔ. ἀ. σ. 229.

3. Βλ. Ἀνδρέα Λασκαράτου, Βιογραφικά μου ἐνθυμήματα. Ἀνέκδοτη αὐτοβιογραφία. Εἰσαγωγή, κείμενο, πίνακες Ἀλέκου Γ. Παπαγεωργίου, Ἀθήνα 1966, σ. 22, 23· καὶ (σὲ γαλλικὴ μετάφραση) Hubert Pernot, Études de Littérature grecque moderne, Deuxième série, Παρίσι 1918, σ. 170, 172. Βλ. ἐπίσης Αὐτοβιογραφία Ἀνδρ. Λασκαράτου μεταφρασμένη ἀπὸ τὰ ἰταλικά καὶ σχολιασμένη ἀπὸ τὸν . . Χ α ρ ῖ λ. Ἀ ν τ ω ν ᾶ τ ο, Ἀθήνα χ.χ. [1927], σ. 28, 29-30. Γιὰ τὴν μετάφραση ὅμως τοῦ Ἀντωνάτου βλ. ὅσα γράφει ὁ Παπαγεωργίου, ἔ. ἀ. σ. κγ'-κζ'. Γιὰ τὸ ταξίδι τοῦ Λασκαράτου στὴν Κρήτη καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὰ ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας βλ. καὶ Ν. Β. Τ ω μ α δ ᾶ κ η, Ὁ Λασκαράτος στὴν Κρήτη, περ. Κρητικὲς Σελίδες 1 (1935-1936) 182-185.

ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ Λασκαράτος μὲ τὸ ποιητικὸ τοῦ αἰσθητήριου εἶχε καταλάβει τὴν ἀξία τοῦ «Ἀπόκοπου» ἤδη ἀπὸ τὸ 1861 (ἂν ἔχι ἀπὸ τὸ 1845). Κι αὐτὸ ἔχει τὴ σημασία του. Γιὰ νὰ διευκολύνω τὸν ἀναγνώστη σὲ μερικὲς συγκρίσεις σημειῶνω ὅτι τὸ 1867 ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας θεωρεῖ τὸν Μπεργαδῆ («πιθανῶς») Κύπριο καὶ τὸ ἔργο του βέβαια Κυπριακόν, «ὡς ἐκ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος δείκνυται»¹, ἐνῶ ἀκόμη τὸ 1912 ὁ Γ.Ν. Χατζιδάκις ἐκφράζει τὴν περιφρόνησή του γιὰ τὸ ποίημα². Ἀντίθετα τὸ 1874 εἶχε ἐκφράσει τὴν ἐκτίμησή του γι' αὐτό, καθὼς εἶδαμε, ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος καὶ τὸ 1883/1884 ὁ Δημήτριος Βερνερδάκης.

3. Τὸ νόστιμο εἶναι ὅτι ὁ Ἀνδρέας Χρ. Καλογηρᾶς, Ἡ σάτυρα στὴν Κεφαλονιά, τόμος Β', Ἀθήναι 1946, σ. 103-104, ἀναδημοσιεύει τοὺς στίχους αὐτοῦ τοῦ «Ἀπόκοπου» ἀπὸ τῆ «Διακολαποθήκη» ὡς ἀνώνυμη Κεφαλονίτικη σάτυρα(!), μὲ τίτλο «Ὀνειρο» καὶ μὲ τὸ ἀκόλουθο σχόλιο (σ. 103 σημ.): «Τὸ ὄνειρο αὐτό, χωρὶς σατυρική βέβαια πνοή [. . .] καὶ μὲ ἀρκετὲς ἀσυναρτησίες, μπῆκε στὸ βιβλίον αὐτὸ πρῶτα-πρῶτα γιὰ τὴ γλωσσική του ἰδιορρυθμία, ἔπειτα γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τρίτο γιὰ τὴν ὠραία παραβολικὴ περιγραφικὴ του δύναμι, πού τόσο παραστατικὰ καὶ φιλοσοφικὰ περιγράφει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ κατάντημά του [. . .]». Ὁ μακαρίτης Ἀνδρέας Καλογηρᾶς ἤξερε πολλὰ πράγματα γιὰ τὴν Κεφαλονιά, ἀλλὰ δὲν ἦταν φιλόλογος . . .

4. Τέλος ἔχω νὰ προσθέσω ὅτι ὁ Κωστής Παλαμᾶς μέσα στὰ πολλὰ ψευδώνυμα πού χρησιμοποίησε πῆρε καὶ τὸ ψευδώνυμο «Ἀπόκοπος» στὰ ἄρθρα πού δημοσίευσε στὴν ἐφημερίδα Ἀκρόπολις τῆς 10, 14, 17, 20, 30 Δεκεμβρίου 1904 καὶ 1, 7, καὶ 29 Ἰανουαρίου 1905³.

1. Κ. Ν. Σάθας, Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα κτλ., τόμ. Α' κτλ., Ἀθ. 1867, Εἰσαγωγή, σ. πς'.

2. Βλ. βιβλιοκρισία του γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Franz Hanna, Das byzantinische Lehrgedicht Spaneas nach dem Cod. Vindob. theol. gr. 244 und dem Codex Marcianus XI 24, περ. Βυζαντις 2 (1911-1912) 511 : «Διὰ ταῦτα πάντα μακροὶ παρῆλθον χρόνοι καὶ πολλοὶ κατεβλήθησαν ἀγῶνες μέχρις οὗ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 15' αἰῶνος κατορθώθη ἐν Κρήτῃ νὰ λάβῃ ἡ νεωτέρα γλῶσσα σαφῆ καὶ καθαρόν τύπον ἐν φιλολογικοῖς ἔργοις, ὅπως βλέπομεν ἐν τῷ Κρητικῷ θεάτρῳ, τῷ Ἑρωτοκρίτῳ, τῷ Δριμυτικῷ καὶ πως ἐν τῷ Κρητικῷ πολέμῳ· τὰ δὲ τῶν παλαιότερων ἀπαξάπαντα οἷον τὰ τοῦ Μπεργαδῆ, Πικατόρου, Γεωργιλλᾶ, τὰ τῶν Προδρόμων κ.λ.π. εἶναι καὶ ἀνάμεικτα καὶ πολυειδῶς ἀηδῆ, διότι ἐνεκα ἀμαθείας καὶ ἀπειροκαλίας οἱ ποιητῆσκι οὗτοι πολλάκις ἐβίβζον φρικτῶς τὴν γλῶσσαν».

3. Βλ. Γ. Κ. Κασίμπαλη, Βιβλιογραφία Κωστή Παλαμᾶ. Ἐκδόσεις καὶ δημοσιεύματα, Ἀθήνα 1943 (Ξανατύπωμα ἀπὸ τῆ «Νέα Ἑστία»), σ. 46, ἀριθμοὶ 1063, 1064, 1065, 1066, 1068, 1071, 1072 καὶ 1073. (Στὸν ἀριθμὸ 1071 ὁ

Υποθέτω ὅτι τὸ χρησιμοποίησε ἢ γιὰ νὰ ὑποδηλώσῃ πὼς τὰ ἄρθρα του αὐτὰ στις ἐφημερίδες τὰ ἔγραφε μετὰ τὸν ἄλλο μόχθο τῆς ἡμέρας, ἀπὸ ἀνάγκη βιοπορισμοῦ (πῆρε δηλ. τὴ λέξη «'Απόκοπος» μὲ ἀντίθετη σημασία ἀπ' αὐτὴν πού τῆς ἀποδίδουν ὁ Legrand, «*repos du soir*», καὶ ὕστερα ὁ Κρουμβάχερ, «ἢ μετὰ τὴν ἐργασίαν ἀνάπαυλα») ¹ ἢ καὶ σὰν μιὰ ἔμμεση ὁμολογία γιὰ τὴν ἐκτίμησὴ του πρὸς τὸ ἔργο τοῦ Μπεργαδῆ. Στὴν προσπάθειά μου νὰ ἐξακριβώσω τὴν ἐκτίμησὴ του αὐτὴ προθυμοποιήθηκε νὰ μὲ βοηθήσῃ ὁ κ. Γ. Κ. Κατσίμπαλης, ὁ πιδ εἰδικὸς γιὰ τὰ βιβλιογραφικὰ τοῦ Παλαμᾶ, ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ μὲ παραπέμψῃ σὲ συγκεκριμένο ἔργο ². Μὲ βεβαίωσε ὅμως ὅτι τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1897 ὁ Παλαμᾶς στὴ σειρὰ τῶν διαλέξεων πού ἔκαμε στὸν «Παρνασσὸ» γιὰ τὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία (ὁ κ. Κατσίμπαλης εἶχε δεῖ κάποτε στὸ γραφεῖο τοῦ ποιητῆ πολλὰ τετράδια μὲ τὸ κείμενο τῶν διαλέξεων αὐτῶν) μίλησε μιὰ φορὰ διεξοδικὰ καὶ πολὺ τιμητικὰ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Μπεργαδῆ.

Γ. Γ. ΑΛΙΣΑΝΔΡΑΤΟΣ

ΑΥΤΟΓΡΑΦΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ ΚΑΙ ΑΡΤΗΣ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ

Ὁ Νεόφυτος Μαυρομμάτης, ἀρχιεπίσκοπος Σαντορίνης (1697–1700), μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης (1703–1722), ἀξιόλογος ἱεράρχης, συγγραφέας καὶ λόγιος ³, μόνασε, ὕστερ' ἀπὸ τὴν παραίτησὴ

τίτλος τοῦ ἄρθρου «Αἱ ἐλπίδες τῶν εἰρηνοδικῶν» πρέπει νὰ διορθωθῇ: «τῶν εἰρηνοφίλων»).

1. Ὁ Legrand, ἔκδ. τοῦ 1870 στὸν γαλλικὸ τίτλο, καὶ ἔκδ. τοῦ 1881 στὴ σ. LXVII, καὶ ὁ Κρουμβάχερ, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Γ', 1900, σ. 68. Ἀντίθετα ὁ Στυλ. Ἀλεξίου, ἔ.ἀ. σ. 238, θεωρεῖ, καθὼς εἶπαμε, τὴ λέξη συμβατικὴ καὶ πιστεύει, πολὺ σωστά, ὅτι δὲν εὐσταθεῖ ἡ ἐρμηνεία τοῦ Legrand καὶ τοῦ Κρουμβάχερ.

2. Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὸ φίλο κ. Γ. Κ. Κατσίμπαλη γιὰ τὴν τόσο εὐγενικὴ του προθυμία νὰ μ' ἐξυπηρετήσῃ.

3. Κ. Ν. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἀθ. 1868, σελ. 595–596. É. Legrand, Bibliographie Hellénique 18ou αἰ., Βρυξέλλες 1918, τόμ. 1, σελ. 176. Γ. Λαδά, Ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Νεόφυτος Μαυρομμάτης καὶ ἡ συμβολὴ αὐτοῦ εἰς τὴν διάσωσιν τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἐθνισμοῦ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μ. Ἀσίας, περ. Συλλέκτης 1 (1947) 33–44. S. Salaville – E. Dalleggio, Karamanlidika, Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs, I. 1584–1850, Ἀθ. 1950 (Institut Français d'Athènes), σελ. 3–10. Τ. Φ. Χριστοπούλου, Νεόφυτος

του, στὴ μονὴ τῶν Ἰβήρων τοῦ Ἀγ. Ὁρους καὶ στὴ Μεγίστη Λαύρα (ἀπὸ τὸ 1733). Συνέδεσε τὸ ὄνομά του μὲ κτιριακὲς ἐγκαταστάσεις καὶ δωρεῆς στῶν Ἰβήρων, μὲ τὴ διοργάνωση τῆς βιβλιοθήκης καὶ τὴν προσφορὰ τῶν δικῶν του βιβλίων στὴν ἴδια μονή, μὲ ἀνάλογες οἰκοδομὲς καὶ ἀφιερῶματα στὴ Λαύρα. Ἰδρυσε ἑλληνικὸ σχολεῖο στὴ Σκόπελο (1723), ἐξέδωσε δύο βιβλία: Ἀπάνθισμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως κλπ. (Κιουλιζάρι ἱμάνι μεσιχὶ κλπ.), μιὰ ἑλληνοτουρκικὴ ἀνθολογία θρησκευτικῶν κειμένων γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν τουρκόφωνων Ἑλλήνων (Κπολη 1718)¹ καὶ Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Νεοφύτου καὶ τοῦ ὁσίου Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ (Βουκουρέστι 1723)². Ἄλλα ἔργα του ἀνέκδοτα καὶ ἐπιστολὲς περιέχονται σὲ ἀγιορειτικὰ χφφ. Σημειῶνω μόνον μιὰ συλλογὴ ἀπὸ ὀμιλίες στὴν καθομιλουμένη στὸ χφ Ἰβήρων 375 (Λ. 4495). Στὸ φ. 4ν: *Αἱ περιεχόμεναι ὀμιλῖαι ἐν τῆδε τῇ βίβλῳ συνελλέγησαν παρ' ἐμοῦ Νεοφύτου τοῦ Μαυρομάτη . . . ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψκη'.*

Ἄπὸ ἄλλα τρία χειρόγραφα ἀντιγράφω ἰδιόχειρα σημειώματα τοῦ Νεοφύτου, ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἔχουν ὡς ἐνθυμήσεις, δίνουσαν καὶ βιογραφικὰ στοιχεῖα, μὲ βάση τὰ ὁποῖα μποροῦμε νὰ διορθώσουμε τὴ χρονολογία του :

1) Ἰβήρων 553 (Λ. 4673), 17. αἰ., Ἰωάννου Μορεζήνου, ἀμαρτωλοῦ ἱερέως, Ἐγκώμια τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας κλπ. Στὸ φ. 28, στὸ δεξιὸ περιθώριο³: *Καθὼς καὶ ἐγὼ ὁ ταπεινὸς Νεόφυτος Ναυπάκτου*

ὁ Μαυρομάτης, ἄρθρο στὴ Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμ. 9 ('Αθ. 1966), σελ. 413-414. Οἱ χρονολογίες ἀπὸ τὸν Σωφρ. Εὐστρατιάδη, Νεόφυτος ὁ Μαυρομάτης, μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης, περ. Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς 1 (1932-33) 161-249.

1. Ὁ Νεόφυτος, γνώστης τῆς τουρκικῆς γλώσσας, εἶναι ἴσως καὶ ὁ μεταφραστὴς τῆς ἀνθολογίας του, ποὺ τὴν ἐξέδωσε μὲ δικὰ του ἔξοδα. Ἀξιοσημείωτο ἔστι τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο ἔργο ποὺ προοριζόταν γιὰ τοὺς Καραμανλῆδες. Βλ. Σ. Α. Χουδαβερδόγλου - Θεοδότου, Ἡ τουρκόφωνος ἑλληνικὴ φιλολογία 1453-1924, ΕΕΒΣ 7 (1930) 299-307. Karamanlidika, ἔ.ἀ., σελ. 10. I. T. Παμπουκκη, Πετερμιτζ, Ὀλίγα λέξεις ἐπὶ τῆς συνθέσεως τῶν θρησκευτικῶν βιβλίων τῆς τουρκόφωνου ἑλληνικῆς φιλολογίας, Ἄθ. 1961, σελ. 16, 18-20.

2. Legrand, ἔ.ἀ. Τὸ βιβλίον τυπώθηκε μὲ ἔξοδα τοῦ Νεοφύτου. Βλ. καὶ Εὐστρατιάδη, ἔ.ἀ., σελ. 218 καὶ σημ. 73.

3. Τὸ σημείωμα εἶναι σχόλιον στὸ κείμενον τοῦ χφ, ποὺ περιέχει τὸ ἔργο τοῦ Κρητικοῦ ἱερέα Ἰωάννη Μορεζήνου μὲ «ἐγκώμια» καὶ θαύματα τῆς Παναγίας καὶ τίτλο «Κλίνη Σολομώντος», γιὰ τὸ ὁποῖο ἐτοιμάζω ἐκτενέστερη ἐργασία. Ὁ Μορεζήνος παρατηρεῖ πὼς τὸ θαυματουργὸ νερὸ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς στὴν Κωνσταντινούπολη «ἔσονται καὶ νὰ εὐρίσκται ἢ Πόλις εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀπίστων Ἀγαρηῶν, ὁδία νὰ μὴν φθονῆται ἢ χάρις τῆς παρθένου Μαρίας, καὶ διὰ τοῦ φθόνου τῶν ἀπίστων

ιατρεύθηκα ἀπὸ τὸ πάθος τῆς σύριγγος παρελπίδα. ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αχπδ'. καὶ ἕως τὴν σήμερον δὲν ἔπαυσε νὰ ἐνεργῇ τεράστια, καὶ ἀνεμπόδιστοι εἶναι οἱ προσερχόμενοι. [Γιὰ τὸ θαῦμα αὐτὸ μιᾶ ὁ Νεόφυτος καὶ στὸν Πρόλογο τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου Νεοφύτου : Σὲ ἡλικία 19 ἐτῶν τοῦ παρουσιάστηκε «τὸ πάθος τῆς σύριγγος, τὸ κοινῶς λεγόμενον φύστουλα», καὶ ἀφοῦ ταλαιπωρήθηκε μὲ γιатρὸὺς καὶ ἐγχειρήσεις, τελικὰ θεραπεύτηκε ἀπὸ τὸ νερὸ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς¹].

2) Βατοπεδίου 57, 13. αἰ., Βασιλείου Μεγάλου, Λόγοι. Στὸ φ. 513 : *Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αηλς' μηνὶ ἀγούστῳ διάκονός τις κριτικός ἐκ Κυδωνίας ἐγγράφως ἐφανερώσεν εἰς τὸν βασιλέα ἡμῶν Σουλτὰν Μαχμούτην πῶς πρὸ ἐτῶν ἑπτὰ οἱ πατέρες τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τῆς ἐν τῷ Ἄθῳ ἡῦραν θησαυρὸν ἐν τόπῳ Τορόνης δέκα ἑξ χιλιάδας καντάρια μάλαμα ἦτοι χρυσὸν καὶ ἑξ αὐτῆς αὐτὸς ὁδηγὸς γενόμενος ἤλθε μετὰ τῶν παρὰ τῷ βασιλεῖ ἀπεσταλμένων καὶ κατέσκαφαν τὰ ἐνδότερα τῆς μονῆς καὶ τρόμος καὶ κλῶνος ἐν πάσαις ταῖς μοναῖς καὶ τοῖς κελλίοις ἐπέπεσεν· οὐδὲν δὲ ὦν ἠλιζον εὐρόντες ὑπέστρεψαν. Τότε καὶ γὰρ ὁ γράφας Νεόφυτος πρῶην Ἄρτης ἐν τῇ Λαύρᾳ οἰκῶν ἐδοκίμασα σὺν τοῖς λοιποῖς τὸ ἀψίνθιον τῆς λύπης τέσσαρα πρὸς τὰ ἑβδομήκοντα ἔτη διάγων².*

3) Πάτμου 385, ἔτ. 1737, Ἀωνύμου [=Νεοφύτου Μαυρομμάτη³], Χρονικόν. Στὸ τέλος : *Ἐχαρίσθη μνήμης ἕνεκα τῷ ἐμῷ κατὰ πνεῦμα υἱῷ ἱεροδιακόνῳ Ἰγνατίῳ τῷ Ἐπιδαυροῦ μέλλοντι ἀπιέναι ἐν Ἰωαννίνοις εἰς ἐπίδοσιν τῶν ὦν ἐφέεται ἐπιστημῶν. Ὁ Νεόφυτος πρῶην Ἄρτης. 1744 ἀγούστου 1.*

νὰ κινδυνεύουν οἱ χριστιανοί, διὰ τοῦτο ἔπαυσε, μὰ ὅταν θέλωμεν θυμηθῆν νὰ ζητήσωμεν τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, νὰ σπλαγχισθῇ τὸ γένος μας, νὰ σηκώσῃ κέρας σωτηρίας, νὰ ἔλθῃ πάλιν ἡ Κωνσταντινούπολις εἰς τὰ πρῶτα της, τότες ἐλπίζω καὶ ἡ πηγὴ ἐκεῖνὴ νὰ ἀνοίξῃ, νὰ εἶναι ἱατρεῖον ἄμισθον τῶν πολλῶν, καθὼς ἦτοτε τότε».

1. Τὸ σημεῖωμα δημοσιεύεται ἐν μέρει ἀπὸ τὸν É. L e g r a n d, ἔ.ἀ., σελ. 177 κέ. Στὸ ἴδιο σημεῖωμα παραπέμπει καὶ ὁ S. B é n a y, Le monastère de la Source à Constantinople, Échos d'Orient 3 (1899-1900) 298, δίνει ἑμῶς ὡς ἔτος θεραπείας τὸ 1671, πού ὅπωςδήποτε δὲν εἶναι σωστό, ἀφοῦ ἡ ἀρρώστια τοῦ Νεοφύτου ἄρχισε στὰ 19 τοῦ χρόνιου. Ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ χρονολόγησις τῆς θεραπείας στὴν ἡλικία τῶν 19 χρόνων ἀπὸ τὸν Γ. Λ α δ ᾱ (ἔ.ἀ., σελ. 35), ἀφοῦ σύμφωνα μὲ τὸ ἴδιο σημεῖωμα ἡ ἀρρώστια τὸν ταλαιπώτησε «ἐπὶ συχοῖς ἤδη ἔτεσι».

2. Γιὰ τὸ σημεῖωμα βλ. καὶ Σ ω φ ρ. Εὐ σ τ ρ α τ ι ᾶ δ η, ἔ.ἀ., σελ. 171 καὶ 231-32.

3. Στὸν Νεόφυτο τὸ ἀποδίδει ὁ I. Σ α κ κ ε λ ῖ ω ν, Πατριακὴ Βιβλιοθήκη, Ἄθ. 1890, σελ. 145.

¶ Σύμφωνα με τις πληροφορίες του ίδιου από τα αυτόγραφα σημειώματα του αυτά, μπορούμε να συμπληρώσουμε ή να διορθώσουμε τα χρονολογικά στοιχεία που δίνουν οι βιογράφοι του: Ἔτος γεννήσεως 1662¹, και ὄχι 1656: τὸ 1736 (κατὰ τὴν ἐνθύμησιν τοῦ Βατοπεδίου 57) εἶναι 74 ἐτῶν. 1684 ἡ θεραπεία του στὴ Ζωοδόχο Πηγὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (σύμφωνα με τὸ σημείωμα τοῦ Ἰβήρων 553). Ἡ τελευταία χρονολογία του ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὴ εἶναι αὐτὴ ποὺ γράφει ὁ ἴδιος στὸ δωρητήριο σημείωμα τοῦ χφ Πάτμου 385: 1744. Τὸ ἔτος αὐτό, καὶ συγκεκριμένα ἡ 1η Αὐγούστου, εἶναι *terminus post quem* γιὰ τὸ θάνατό του. Ἐπομένως τὰ χρόνια τοῦ Νεοφύτου διορθώνονται: 1662 ἕως μετὰ τὴν 1 Αὐγούστου 1744², καὶ ὄχι 1740.

ΕΛΕΝΗ Δ. ΚΑΚΟΥΛΙΔΗ

1. Ὁ Εὐστρατιάδης δίνει τὴ χρονολογία διορθωμένη.

2. Στὸ «Προσκυνητάριον τοῦ Ἁγίου Ὁρους τοῦ Ἁθωνος» (Βενετία 1745), σελ. 56, σχετικὰ μετὰ τὴν ἀνασύστασιν τῆς Βιβλιοθήκης τῶν Ἰβήρων μνημονεύεται ὁ «ἅγιος πρῶν Ἄρτης κύριος Νεόφυτος ὁ Μαυρομαμάτης, ὁ ὁποῖος ἀ κ ὀ μ η ζ ῆ». Ἡ πληροφορία αὐτὴ δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ συμπίπτῃ χρονολογικὰ μετὰ τὸ ἔτος ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου (L e g r a n d, τόμ. 1, σελ. 181, σημ. 1), ἀν ὅμως τὴ θεωρήσουμε σύγχρονη μετὰ τὴν ἐκδοσιν, τότε ἔχουμε νέον *terminum post quem* γιὰ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του.